

Kommunedelplan

kulturminne

Kulturminneplan for

Kviteseid kommune - 2020 - 2023

Vedtøken i Kviteseid kommunestyre 30.01.2020

Kulturminneplan for Kviteseid kommune

Framsdebiletet er frå døra til Tveitloftet som står på Kviteseid bygdetun. Eit av dei finaste lofta i kommunen. Første høgda er frå før 1350. Andre høgda er truleg bygd på i 1686. På 1790-talet fekk loftet truleg den utsjånaden vi kjenner i dag med hjørnestolpar og skurd. Låseskiltet på døra er identisk med kommunevåpenet til Kviteseid kommune. Kommunevåpenet for Kviteseid blei vedteke i sak 51/87 i kommunestyret. Grunngevinga for motivet som blei vald er følgjande:

«Låsskiltet symboliserar det særmerkte ved folkekulturen, bygdekunsten og bygde-tradisjonane i kommunen som vi finn bevare på Bygdetunet. Det er knytt sterk og god symbolikk til dør, lås, nykjel og velfylt stabbur. Med låsskilt som motiv vil kommunevåpenet få lokal tilknytning og identitet.»

Alle foto i denne planen utan namn, er tekne av Johannes Skarprud.

Kviteseid kommune

Adresse: Kviteseidgata 13. 3850 Kviteseid

Telefon: 35 06 81 00, e-post: post@kviteseid.kommune.no

Heimeside: kviteseid.kommune.no

Org.nr: 964 963 827.

Opningstider: 08:00 - 15:45 måndag - fredag (2. mai - 31. august 08:00 - 15:00)

Kulturminneplan for Kviteseid kommune

Innhald

1.	Innleiing.....	4
1.1	Planprosess	5
1.2	Definisjonar og ordforklaringar.....	6
2	Vassvegen og ferdsel.....	8
2.1	Bandakvassdraget – Songa – Bandak/Norsjøkanalen.....	9
2.1.1	Kviteseid gard/Gamlekyrkja/bygdetunet	15
2.1.2	Spjotsoddsundet og Sunde-sundet	17
2.1.3	Kviteseid brygge med Kviteseidbyen	21
2.2	Vråvatn/Nisser.....	23
2.3	Dala- og Morgedalsåi	25
3	Vegar og ferdsel	27
3.1	Hovudvegane gjennom Kviteseid.....	29
3.1.1	Pilgrimsvegen	30
3.1.2	Kulturminnevegen	31
3.1.3	Kyrkjevegen.....	32
3.1.4	Fleire vegar	33
4	Bygningar	34
4.1	Hus i SEFRAK-registeret	35
4.2	Freda hus og tun i Kviteseid.....	39
4.3	Registrering av husmannsplassar.....	40
4.4	Registrering av hus	41
4.5	Listeførte kyrkjer i Kviteseid.....	41
5	Tekniske kulturminne.....	42
5.1	Tyske forsvarsverk i Vrådal	42
5.2	Gruver og skjerp.....	43
5.3	Kraftstasjonar	45
6	Minnesmerke/steinar.....	48
7	Arkeologiske kulturminne	50
7.1	Gravminne	50
7.2	Kulturminne i skog og utmark.....	52
8	Skihistorie.....	54
9	Forvaltning av kulturminne i Kviteseid kommune.....	57
9.1	Mål og strategiar.....	57
9.2	Retningslinjer for forvaltning	58
10	Handlingsplan.....	59
11	Vedlegg	62
11.1	- Vedlegg 1 - langs vassdraget	62
11.2	- Vedlegg 2 - langs vegar	63
11.3	- Vedlegg 3 - Hus i SEFRAK-registeret utan direkte tilknytning til landbruket	64
11.4	- Vedlegg 4 - Listeførte kyrkjer i Kviteseid	65

1. Innleiing

*Her fagre bygder blenkjer som gull i fedrearv,
og varmt på dei me tenkjer som la det fyrste kvarv
til låge ljorestoga og radde tun ved tun
Vårt fyrste blad i saga dei skreiv på urudd grunn.*

*Kring liar, mo og reinar i slit tidt sveiten flaut,
dei talar desse steinar som dei or auren braut.
Men løynd gjeng denne talen som draum i unge sinn,
som vårsus gjennom dalen vårt hjarterom han finn.*

*Kviteseidsongen
Johannes Skarprud*

Loft og bur på Kviteseid bygdetun

Rundt oss på alle kantar kan vi sjå merke etter forfedrane våre. Til ei kvar tid har naturen blitt kultivert, og nytta til beste for dei som har budd her. Desse spora ser vi i dag som kulturminne av ulike slag. Dette er både store fine loft som til dømes Tveitloftet, og som små ubetydelege rydningsrøysar frå den første dyrkingstida.

I dag kan desse kulturminna vise oss korleis folk i Kviteseid hadde det i tidlegare tider. Kjem kulturminne bort, kan dei ikkje erstattast. Det er difor viktig at vi har god oversikt over dei kulturminna vi har, slik at vi kan ha ei god forvaltning av dei. Denne planen skal gje eit oversyn over det ein kjenner av kulturminne i dag. Ein må også tru at denne planen kan vera til inspirasjon for å samle inn fleire kulturminne. Dette er ikkje nokon endeleg plan, men byrjinga på eit aktivt og systematisk arbeid med kulturminne.

Kulturminne er ei viktig kjelde til kunnskap om historia, og til gode opplevingar. Det er også viktig for vår eigen identitet for å vita kor vi kjem i frå. Dei kan også vera grunnlag for verdiskaping og næringsutvikling. Det er viktig å forvalte desse på ein slik måte at komande generasjonar kan ha glede og nytte av dei. Det er viktig å leggje til rette for at publikum kan få tilgang til kulturminne, og få opplevingar og kunnskap om desse.

Når eit kulturminne forsvinn, er det eit vindauga mot fortida som let seg att. Ein kan sjølv sagt ikkje ta vare på alle kulturminne, men det er i alle høve viktig å registrere dei kulturminna som finst i dag, og tenkje over kva for kulturminne ein må ta vare på. Det vil difor vera slik at ein del kulturminne må vernast for all framtid, andre kan ha litt mindre verdi for framtida. Det vil i alle høve vera viktig å registrere dei kulturminna ein kjenner til i dag.

Kviteseid kommune er etter måten rik på kulturminne. Mange av desse er knytt til landbruket som var den dominerande næringa frå dei første tider fram til den «moderne» tida starta etter andre verdskrigen og framover. Etter kvart finn vi også kulturminne frå andre næringar og aktivitetar.

Kviteseid kommune har ein god dokumentasjon på historia si. «Kultursoga frå dei eldste tider til kring 1820», skriven av Aanund Olsnes i 1987, er utruleg grundig og fagleg god når det gjeld denne delen av historia vår. Elles har vi også ein heil del anna dokumentasjon på historia vår. Ein ser det difor ikkje nødvendig å ta ein generell gjennomgang av historia vår fram til i dag.

1.1 Planprosess

Tittel på denne planen:

Kommunedelplan kulturminne for Kviteseid kommune 2020 – 2023

Forankring i planarbeidet i Kviteseid kommune

I kommunestyret 26. januar 2017, sak 4/17, blei kommunal planstrategi 2017-2020 for Kviteseid kommune vedtatt. Kommunal planstrategi er eit planverktøy som viser kva for planar som er gjeldande og kva for planar som skal rullerast innafør ein bestemt tidsperiode. Kommunal planstrategi vurderer òg behov for nye planar. Innafor fagfeltet kulturminne er det ingen plan og kommunestyret vedtok at arbeidet med ny kulturminneplan skulle starte opp i 2018.

Det tok lengre tid å koma i gang med planarbeidet enn det ein hadde lagt opp til.

Planen blir difor utarbeidd som ein del av kommunens planstrategi for perioden 2020-2023.

Plantype

Planen skal vere forankra i Plan- og bygningslova og kommuneplanen samfunns- og arealdel. Offentleg høyring i fylgje Plan- og bygningslova sine føreskrifter.

Føremål

Å få oversikt over kulturminne, få dei registrert og lage eit handlingsprogram. Dette vil gje Kviteseid kommune betre kunnskap til forvaltninga av kulturminna sine.

Hovudmål:

Å ta vare på dei viktigaste kulturminna og kulturlandskapa vi har i Kviteseid kommune. Legge til rette for at historia om utviklinga av kommunen kan bli fortalt til kommande generasjonar.

Framdrift:

- a. Innhenting og oppdatering av eksisterande og ny kunnskap om kulturminne i kommunen innanfor dei avgrensingane som er gjort i planen. I første omgang vil vi hente inn og samanstillje allereie eksisterande registreringar, og kartfeste desse. Vi vil også om nødvendig gjennomføre nye registreringar innanfor utvalde område i planen.
- b. Tolking og verdivekting av kulturminne ut frå sentrale og lokale kriterium og vurderingar. Dette blir gjort i samarbeid mellom kommune, lokalbefolkninga og Telemark fylkeskommune.
- c. Prioritering av tiltak, verkemiddel og handlingsplan for vidare arbeid med bevaring, tilrettelegging og formidling av dei kulturminna som er omtalt i denne planen.

Organisering av planarbeidet

Styringsgruppe: Formannskapet

Prosjektgruppe: Ordførar Tarjei Gjelstad, leiar, rådmann Øystein Tveit, Gunhild Berntsen, Anne Lise Råmunddal, Leif Roholdt, Sverre Øigarden

Prosjektleiar Johannes Skarprud

Ressurs-referansegrupper: Historielag, Bondelaget, Bygdekvinnelag, Vel-foreiningar
Reiseliv, Andre personar og organisasjonar med interesse for kulturminne, Grunneigarar,
Fylkeskulturminneforvaltninga, Riksantikvar, Administrative personar innafor fagtema

Oppbygging av planen

Temadel og historisk oversikt (forteljninga om Kviteseid kommune), plandel med omtale av utvalde kulturminne og kulturmiljø. Mål, strategiar og tiltak.

Oppslagsdel/register over registrerte kulturminne og kulturmiljø

Tema i planen

Kviteseid formannskap vedtok i sak 58/18 den 24.05.2018 eit planprogram for kommunedelplan kulturminne for 2019 til 2023

Ut frå dette vil planen særleg ta for seg desse emna:

- Vassvegen med ferdsel på og ved vassdrag
- Vegar og ferdsel på land
- Tekniske kulturminne
- Bygningar –freda og SEFRAK-registrerte m.m.
- Historiske stader som har ei særleg historie å fortelje
- Skihistorie

1.2 Definisjonar og ordforklaringar

Kulturminne:

Spor etter menneskeleg aktivitet i vårt fysiske miljø, og stader som det knyter seg historiske hendingar, tru eller tradisjon til (Lov om kulturminne). Kulturminne har mange former.

Materielle kulturminne:

Faste kulturminne: bygningar og anlegg, kulturlandskap, også jordfaste gjenstandar.
Lause kulturminne: kulturminne som kan flyttast: gjenstandar, inventar, reiskap m.m.

Immaterielle kulturminne:

Praksis, framstillingar, uttrykk, kunnskap og ferdigheiter, t.d. innan handverk.
Det vi ikkje kan ta på ved eit kulturminne: Tru, tradisjon, segn og hendingar.

Kulturlandskap:

Menneskeforma landskap som inneheld økologiske, biologiske og kulturhistoriske element.
Døme: Område med gamal slåttemark, bakkemurar og styvingstre.
Kulturlandskapet omfattar også strukturar som er gøymde under jordoverflata.

Kulturmiljø:

Område der kulturminne og/eller kulturlandskap er del av ein større heilskap eller samanheng.

Gamlekyrkja og Kviteseid gard. Mellom 1910 og 1920.

Foto: Wergelands Kunstforlag

Freding

• Vedtaksfreding:

Vedtaksfreding er det sterkaste juridiske vern eit kulturminne/kulturmiljø kan ha. Alle kan foreslå freding. Berre Riksantikvaren (RA) kan gjera vedtak om freding, til vanleg på grunnlag av fylkeskommunen si saksutgreiing og innstilling. Freding avgrensar eigar sin råderett på avgjerande vis, men gjev og tilgang til støttemidler.

- **Automatisk freda kulturminne (Fornminne):**

Kulturminne eldre enn 1537 er automatisk freda etter kulturminnelova. Dette gjeld både bygningar, gjenstandar og strukturar t.d. i jordlag. Ståande bygningar eldre enn 1650 er også automatisk freda.

Vern:

Vern inneber ulike grader av bevaring av kulturminne og kulturmiljø. Viktigaste lovgrunnlag for vern er *Plan og bygningsloven*. (PBL) og *Naturmangfoldloven*. Viktigaste planreiskap er *kommuneplan* og *reguleringsplan* med tilhøyrande føresegner. Vern kan og gjerast med private verneplanar, tilskotsmidlar, avtalar m.m. Vern inneber til vanleg mindre inngrep i eigar sin råderett og mindre omfattande restriksjonar enn freding. For bygningar vil vern til vanleg gjelda det utvendige (eksteriør).

Byggeskikk:

Innarbeidd /tradisjonsbunden måte å byggja og plassera hus. Kan t.d. vera lokal byggeskikk tilpassa lokal levemåte, materialtilgang og landskap. Meir tydeleg i eldre tid.

Dokumentasjon:

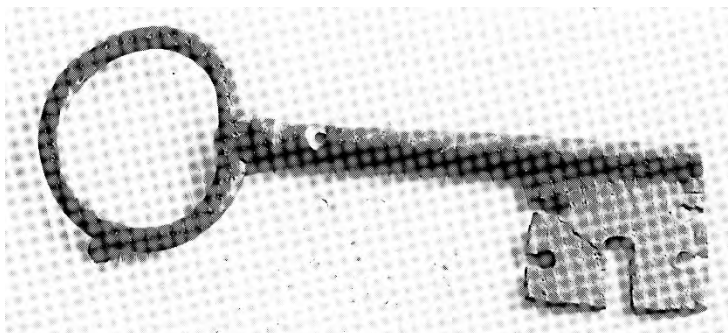
I tillegg til objekt og strukturar som utgjer kulturminne byggjer kulturminnekunnskapen vår på dokumentasjon av kulturminne i form av skriftlege omtalar, teikningar og fotografi, samla i arkiv og bibliotek. Dette gjeld t.d. rapportar og omtalar etter arkeologiske utgravingar, innsamling av stadnamn og segner osb.

SEFRAK:

Sekretariatet for registrering av faste kulturminne (SEFRAK) gjennomførde frå ca. 1975-1995 ei landsomfattande registrering av bygningar med byggjeår før 1900. Raud SEFRAK: byggjeår før 1850. Gul SEFRAK: byggjeår 1850-1900. Tidfesting kan vera usikker for mange objekt.

Listeført:

Alle kyrkjer bygde mellom 1650 og 1850 er såkalla «listeførde». Ei rekkje kyrkjer bygde etter 1850 er og «listeførde.»

Bilete og tekst frå Kultursoga. *Jordfunnen nykel frå Hauge i Morgedal. Han er nokso diger - oppimot 30 cm lang, so det er lett å skjønne at han har sett fantasien i sving hjå finnarane. Men om han nokonsinn har stått i ei kyrkjedør er nok snaut. Helst må ein vel tru at det er ein gamal loftsnykel. Foto: Tore Tveito.*

2 Vassvegen og ferdsel

Vassdrag

Kviteseid kommune har to store vassdrag som går gjennom kommunen.

Songaåi, eller **Bandakvassdraget**, eller **Bandak/Norsjøkanalen** er namn som har blitt bruka om det store vassdraget som startar oppe på Hardangervidda, skjer Kviteseid i to delar, fer innom Norsjø og saman med det austre vassdraget i fylket tek turen forbi Skien og renn så ut i Frierfjorden. Denne vassvegen har frå dei tidlegaste tider og heilt opp mot 1950-talet, vore den viktigaste trafikkåra for heile vestre Telemark. Her er det frakta brynestein, kopar og tømmer ned til kysten, og mat og andre viktig ting heim til Vest-Telemark. I tillegg har den vore den viktigaste ferdselsvegen for folk som vil ut, og heim.

*So glitrande glid ho i Bandak inn.
I hildrande i spegelglans
ho femner dei fjelli i farnen sin,
som blankt i si bløming av solgull skin
lik smil under brurekrans*

«Songa»
Johannes Skarprud

I framgrunnen Bandak med Bandaksøy, Straumane, delar av Kviteseidvatn og nesten ut til Fjågesund.
Foto: Widerø 18.07.1955

Nidaråvassdraget, som startar på heiane i Skafså og går til Vrådal og vidare mot Nissedal og endar opp i Arendal. Dette vassdraget har vore svært viktig for å få ut tømmer til kysten ved Arendal.

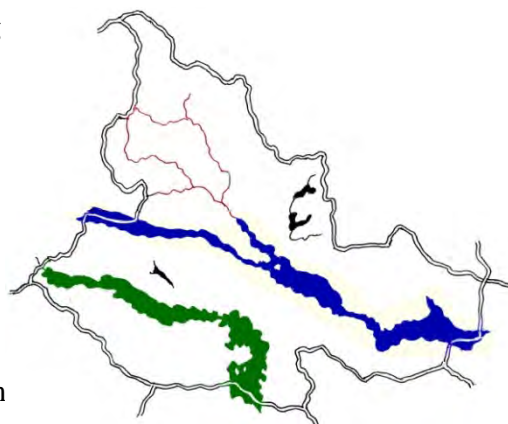
Folka følgde etter tømmeret, og Arendal blei den viktige handelstaden for Vrådølane.

I tillegg til desse to store har vi også to lokale vassdrag. Både to viktige i samband med tømmerfløting.

Det eine er Dala- og Morgedalsåi som møtest ved Åm blir til Mossåi, og renn ut i Sundkilen.

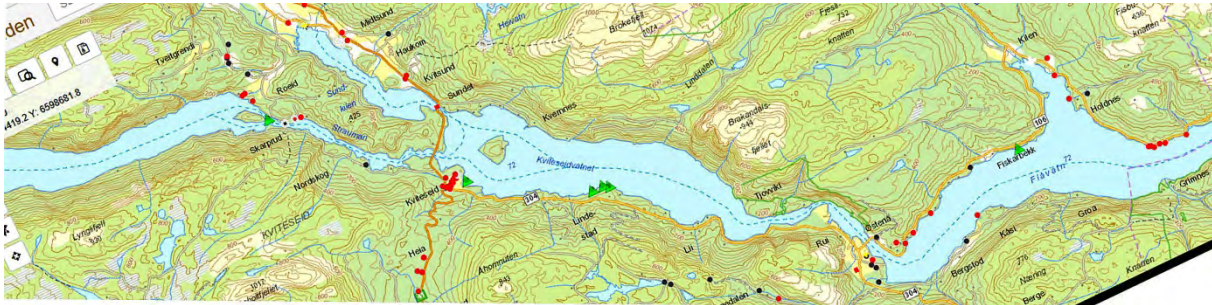
Det andre er Kileåi som vi deler med Seljord, og er delvis verna.

Vassdraga er i seg sjølve ikkje noko kulturminne. Men det har vore ein viktig medspelar i å skape ulike kulturmiljø i områda rundt vassdraget.

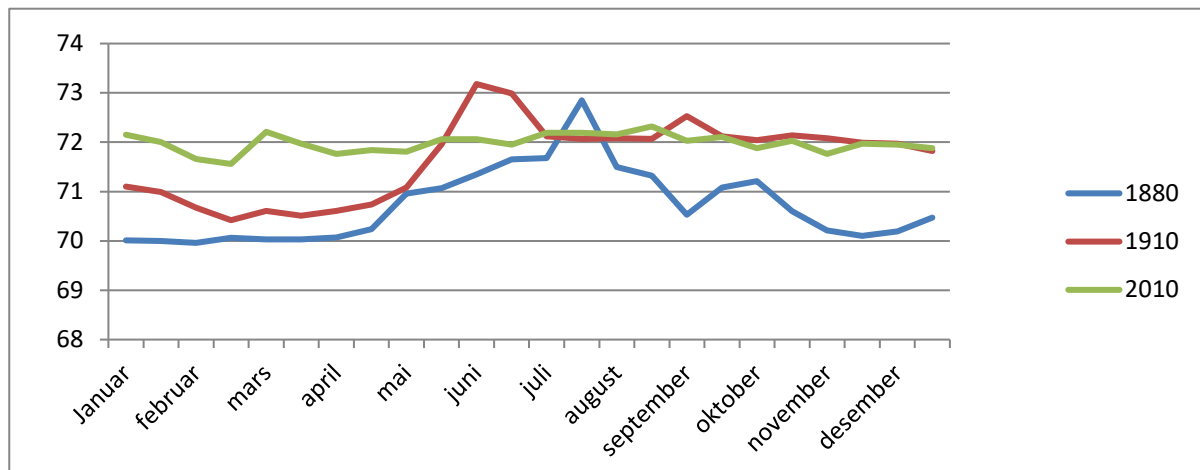

2.1 Bandakvassdraget – Songa – Bandak/Norsjøkanalen

Vassdrag og vasstandar

Sjølv om det er naturen som har forma vassdraget har likevel folk vore med å endre på vassføringa gjennom regulering av vatna.

Diagrammet kan i stor grad forklare kva for endringar som er gjort med vasstanden. Før 1892 var ikkje vassdraget regulert og vi ser at vasstanden frå januar og dei fire første månadane var stabilt på eit nivå om lag på 70 m o.h. Inga vassføring og isen var som regel godt brukande som vinterveg. På våren/forsommaren kom vårflaumen som kunne variere frå å vera i mai til at han ikkje kom før heilt ut mot juli. I eit normalår kom vasshøgda då på opp i mot, og kanskje noko over 73 m o.h. Etter flaumen var over, minka vasstanden jamt og trutt ut over hausten, til den ved nyttår stort sett hadde kome ned på fjorårsnivået.

Etter 1892 då den første reguleringa kom, blir det ei endring på dette. Vasshøgda er ein del høgare i starten av året. Den minkar utover våren, men som regel kjem den ikkje så lågt som tidlegare. Vårflaumen kjem som før, men den store endringa kjem no. Reguleringa ved Hogga held no på vatnet, og vasshøgda held seg jamt høgt utover hausten. Vestvatna har blitt eit magasin til nytte for båttrafikken og for næringslivet i Skien som vil ha jamn tilgang til vasskraft heile året.

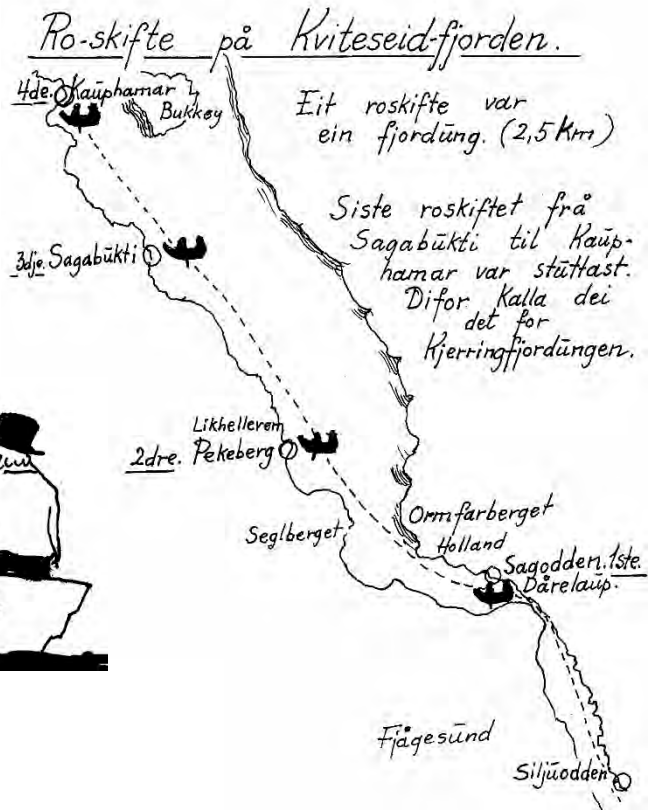
Vasshøgdene i 2010 viser tilstanden etter at vassdraget er gjennomregulert frå Hardangervidda, og for vårt vedkomande, til Hogga. Årsvariasjonen er no på under ein meter, og vasshøgda endrar seg berre dersom det er noko som skal gjerast ved kraftstasjonar, demningar eller kanal-anlegg. Av og til ved ein kortvarig kraftig flaum.

Ser ein året under eitt vil ein som eit gjennomsnitt sjå at vasshøgda er om lag, eller noko høgare enn ein meter frå før reguleringane i vassdraget.

Om ferdsla på fjorden

Langs vassdraget var det fleire stader ein kunne koma inn og få mat og drikke og overnatting. Den mest kjende var Spjotsodd. Elles var det ved Grotnes i Fjågesund og Røyrhelle ved Flåvatn utanfor Kilen. Vatna var dela inn i roskifte. Her ser du korleis Kviteseidvatnet blei inndela. Båtsjussen var det husmennene som for det

Pråm

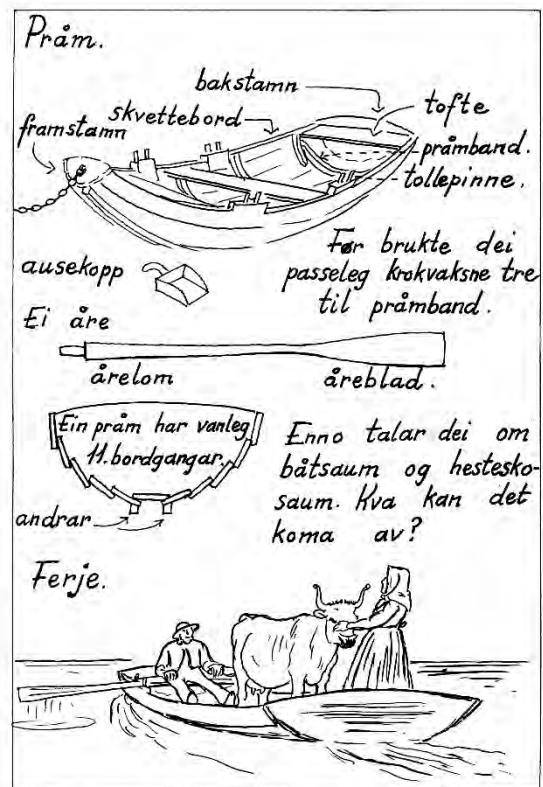
Pråmen¹ var den vanlege farkosten på vatna i Kviteseid. Når denne kom og avløyste stokkbåten, er det ingen som veit sikkert i dag. Denne blei bruka til frakt både av folk og varer.

Ferje

Ferja var ein «forstørra» pråm. Denne var til frakting av større varer, og kunne frakte kyr og hestar, ved og høy og andre større ting.

Knut Bukti ror og Johannes Skarprud held kyri. Urkos i bakgrunnen. Foto: Tor J. Skarprud (1927).

Teikningar: John Skarprud

¹ Pråm er ikkje eit ord du finn i ordlista. Der står berre pram. I vår dialekt heiter det pråm. Difor blir dette bruka her. (norrønt pråmr)

Båtar og brygger

St. Olaf var den første dampbåten som kom i rute på Vest-vatna. Han blei klinka saman på Saltevje og gjekk av stabelen 2. juni 1852. Første turen frå Strengen til Dalen gjekk den 23. juli 1852. Ei «ny tid» hadde starta. For at båten kunne gå mellom dei tre vatna i vassdraget blei det mudra i Fjågesundstraumen og Skarprudstraumen. Båten gjekk djupare enn den skulle, og det trongst fleire omgangar med mudring før båten kunne gå nokolunde regelmessing. Fram til 1862 kom ikkje båten inn Sundkilen. Då blei Sundebrui som var bygd i 1840, ombygd med vippeanordning. Ganske omfattande mudring måtte også til før båten kom inn i Sundkilen.

Brygger

I den første tida var det ikkje brygger langs vatna. Båten stoppa på bestemte stader langs fjorden, og folk rodde ut til båten for å hente og bringe folk og varer. Etter at kanalen blei opna i 1892 blei det krav om meir effektiv drift, og det kom fart i bygging av brygger.

I den delen av vassdraget som ligg innanfor Kviteseid kommune har det vore sju brygger.

Fjågesund brygge

Ligg på sørsida av Fjågesundstraumen. Brygga er 13 meter lang, bygd av betong på pelerost. Første del kom i 1895. I åra 1913 til 1916 blei brygga heilt ombygd. I 1933-34 blei det bygd flaumbrygge. I 1935-36 blei det gjort forankringsarbeid og i 1938-39 blei det bygd varehall på brygga.

I dag er det kanalforetaket som eig brygga, og ho har blitt rusta opp av grendelaget i Fjågesund i den seinare tid.

Bergsto brygge

Her låg først ei privat brygge som blei øydelagt av isen i 1902-03. I 1907 blei det løyvd pengar til ny brygge. I 1912-13 blei det bygd pakkbu. I åra 1934 til 1936 blei brygga ombygd.

I dag er det kanalforetaket som eig brygga, og ho har blitt rusta opp av grendelaget i Fjågesund i den seinare tid.

Sandodd brygge

Brygga stod ferdig i 1900. Forlenga med trebrygge i 1907. Større reparasjon av trebrygga i 1929-30. I dag er brygga privat, og trebrygga er rive. Det er opparbeidd småbåthamn i tilknytning til brygga.

Kilen brygge

Denne brygga har alltid vore privat, og er i dag lagt ned. Ein kan sjå restar etter den.

Kviteseid (Kyrkjebø) brygge, Spjotsodd brygge og Smeodden brygge er freda i samband med fredinga av heile kanalen. Desse blir omtala andre stader.

Seglmerke

I Skarprudstraumen, Sunde-straumen og Fjågesundstraumen er det seglmerker (dobber – kvite og raude) i båtløpet. I tillegg til dette er det ei fyrlykt på Digernes på Bandak, og seglmerke med ljøs på land i Skarprudstraumen. Ut over dette er det lite synlege inngrep langs vassdraget.

På mørke haust- og vinterkveldar blei det hengt lykter på dobben så båten kunne sjå dei.

Namn m.m.

Langs med vassdraget finn ein i dag mange namn som er knytt opp til ferdsel og liv langs med vassdraget.

Einskilde døme:

Kauphamar – ligg ved stranda ved Kviteseid gard og skriv seg frå då hollendarane var opp til Kviteseid og handla tømmer direkte av skogeigarane.

Likhelleren – Midtvegs på Kviteseidvatnet. Under ein heller på stranda måtte dei setja frå seg ei likkiste på veg til kyrkja fordi veret var for dårleg.

Halfarodden – eit mål på at halve vegen var gjort unna.

Skipsfunn under vatn

Askeladden har registrert seks arkeologiske funn under vatn i dette vassdraget.

Viss ein ikkje kjenner eigaren, er alle skipsfunn under vatn som er eldre enn 100 år, freda.

To av desse funna kan ein truleg knyte til hendingar ein kjenner til:

1.

 107179-1	Skipsfunn	Beskrivelse fra lokalitet: Kviteseidvann Beskrivelse fra Enkeltminne: Flatbunnet pram med stevner, spor av forsterkning i jern over knær . Eidsborgbryner i klar kontekst til fartøyet tyder på at det har vært brukt til steintransport. Spor av brekkasje/ skiferfliser mellom innvendig garnering og bjelkelag. Skadet i ene enden, tyder på bergingsforsøk. Trolig er mye av lasten berget.	0829-0/1	Arkeologisk minne	Vigdclid 1	Ja
---	-----------	---	----------	-------------------	------------	----

[Ole Blom dagbok] Den 8de [mai 1817] ligesaa. Veiret blæste græsselig og var koldt; en Karl fra Laurdal, hed Jaran Salvesen, drugnede midt for Lindestad med en Brynesteens-Ladning denne Dag. Dette er vel Jarand Salvesen f. 1790 som ein finn som husmannsson på ein plass under Ålandslie i folketellinga frå 1801. Far: Salve Jarandsen, mor: Hege Tarjeisdatter

2.

 107187-1	Forlislokalitet	Muntlig meddelelse, pramlast sank med Eidsborgbryner ca 1800. Befart mai 06; ensartede bryneemner funnet, ingen pram.	0829-0/1	Arkeologisk minne	Kviteseid / Pramsteinen	Ja
---	-----------------	---	----------	-------------------	-------------------------	----

Truleg etter Turid Fiskarbekk. (1771 – 1865)
Sjå «Gamalt frå Kviteseid 1986»
Vil du sjå NRK sin reportasje om brynesteinsfunn som kan knytast til denne hendinga:
[Les her](#)

Gravminne langs vassdraget

I «Askeladden» er det registrert i alt 88 gravminne/røysar i Kviteseid. Av desse ligg 27 ved Bandakvassdraget.

På nordsida av Flåvatn før innseglinga til Kilen ligg det seks gravrøysar. Desse ligg heilt ned til vatnet på meir eller mindre blanke svaberget, på stader der det ikkje kan ha budd folk.

Når vi nærmar oss Fjågesund, er det også gravrøysar som ein kan tru ligg i eit slag system.

På sørsida av fjorden ved Kåsi ligg den første. Så over på nordsida, den første ved Skurveberg. Så to til mot Fjågesund, og så ei på Telnesåsen med godt utsyn over fjorden.

Ein kan tru at desse plasseringane ikkje er tilfeldig. Det var etter måten stor trafikk på vassdraget, og ein veit at gravrøysar var viktige signal til dei som drog forbi, men i dag har ein likevel ikkje nokon teori som kan forklare dette fullt ut.

Kulturminne langs vassdraget

Langs dette vassdraget har det vore stor trafikk i «tusenvi» av år. Likevel er det etter måten lite synlege merke etter dette. Det er først og fremst bryggene ein ser i dag.

Fisking

var ein svært viktig næringsveg langs vassdraga våre i alle tider heilt opp til etter krigen. I dag er det berre hobbyfiske som er att. Det står framleis att nokre få hytter langs Bandak som blei bruka til fiske, men elles er det ingen ting å sjå. Nokre namn slik som Notodden og Gåtterenna (som blei fylt att då dei mudra i Skarprudstraumen) fortel litt om tidlegare tiders fiske.

Tiltak	Handlingsplanen
Saman med lag og privatpersonar, vera med på å ta vare på dei bryggene som finst	kap 4.1
Ha god kontakt med Telemarkkanalens venner om å ta vare på dei seglmerka som finst	Kap. 4.2
Ha god kontakt med Telemarkskanalen om aktivitet av ulik slag på kanalen (jmf. Vikingdag 2019)	Kap. 4.2

Gravrøys ved Flåvatn

2.1.1 Kviteseid gard/Gamlekyrkja/bygdetunet

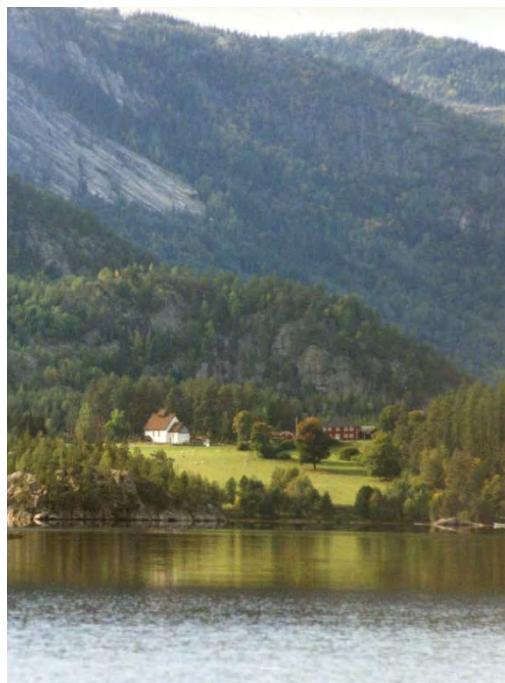

Området ved Kviteseid gard og Kviteseid bygdetun er eit heilt unikt område i kulturminnesamheng. Området er også avmerka som KL3 på kommuneplanen.

Frå førkristen tid er det i alle fall registrert åtte gravrøyser/minne som er automatisk freda. Konsentrasjonen av slike funn viser at dette må ha vore ein sentral plass alt i tidlege tider.

Gamlekyrkja frå 11-1200-talet (truleg ferdig om lag 1260) er også eit synleg bevis for at dette var ein sentral stad i området. Kyrkja var hovudkyrkje, og den kyrkja som i heile øvre Telemark kunne gje mest avlat. Heile 40 dagar. Truleg stod det ei stolpekyrkje før steinkyrkja. Det var truleg god kontakt mellom dei som rådde på Faret ved Skien, og dei som heldt til på Kviteseid gard. Ein teori går ut på at Harald Blåtann² hadde misjonærar heilt opp til Kviteseid, og at den første stolpekyrkja kan ha blitt bygd her rundt år 1000.

Kviteseid gard er eit gardsanlegg der det ligg sju vedtaksfreda hus i tunet. I dag er det Cappelen som eig denne. Dette var prestegard for Kviteseid fram til 1860. Det er litt usikkert når Kviteseid gard blei prestegard. Ein teori er at presten i den første tida truleg budde på ein annan gard, og at Kviteseid gard ikkje blei prestegard før på 1500-talet³.

Gamlekyrkja, Kviteseid gard og Kauphamar nede ved fjorden til høgre.

² Harald Blåtann var konge over Danmark. Frå år 970 og framover ei tid, rådde han over delar av Vika og området rundt Skien. Han var ivrig etter å få kristne folk. (Reidar Halvorsen, 2018)

³ Kviteseid – Eidsborg, Om namn, eigedomsforhold og samferdsel i Vest-Telemark i eldre tid. Mattias Tveitane – Heimen 1981

Kauphamar ligg ved stranda nedanfor Kviteseid gard. Her var det handel som gjekk føre seg. Nederlendarane kom heilt opp hit på 1500-talet for å handle tømmer av kviteseidingane, fram til dette blei sett ein stoppar for av kongen på slutten av 1500-talet (sjå kultursoga). Kauphamar har truleg vore handelsplass langt attende i tida.

Utanfor Kauphamar er det funne marint lausfunn som gjeld **brynestein**. Kva rolle Kviteseid gard har hatt med denne handelen er ikkje avklara. Ein teori går ut på at han som åtte Kviteseid gard, og truleg også fleire gardar langs vassdraget, hadde hand om handelen med brynestein frå Eidsborg. Truleg var det eldste namnet på Kviteseid gard – Eið, og namnet på fjorden - Hvitir'. Dette blir så Hvitirs eid, i dag: Kviteseid. Eidsborg kan ha fått namnet sitt etter Eid gard⁴.

Kviteseid bygdetun. Frå 1946 fekk dette området også ein ny funksjon som kulturminneberar. Då blei bygdetunet etablert her, og har i dag fire vedtaksfreda hus. I tillegg er det fire SEFRAK-registrerte hus, og tre som ikkje er registrert.

Utsondhalli er også ein del av bygdetunet.

Her blir ein del av verka til kunstnaren Gunnar Utsond presentert

Framtid/utvikling m.m.

Som nemnt er dette området heilt unikt når det gjeld kulturminne.

Kviteseid bygdetun er i dag ein del av Vest-Telemark museum. Dei har den daglege museumsdrifta, og vedlikehaldet av dei gamle husa. Kviteseid kommune eig husa, og har leigeavtale på museumsområdet med Cappelen som eig Kviteseid gard.

Kviteseid gamle kyrkje er det kyrkja som eig, men ho blir forvalta av Vest-Telemark museum når det gjeld omvising og liknande.

For framtida bør ein vurdere om eit større område kan ha så stor allmenn interesse at ein burde utvide området som blir forvalta på ein museumsfagleg måte.

Tiltak	Handlingsplanen
Kommunen må fylgje opp og vera ein aktiv part i drifta av Kviteseid bygdetun.	kap 3.3
Nokre gravhaugar bør ryddast og merkast for publikum	kap 3.3
Legge til rette for ein kulturstig i området som t.d. kan vise: Gamlekyrkja, Landstadlinda, Kauphamar, ein gravhaug (ev. fleire)	kap 3.3
Kulturområdet rundt Gamlekyrkja m.m. må omfatte heile området frå Kviteseid bygdetun, og rundt, til og med Kauphamar.	kap 3.3

⁴ Sjå note 3

2.1.2 Spjotsoddsundet og Sunde-sundet

Spjotsodd-sundet og Sunde-sundet

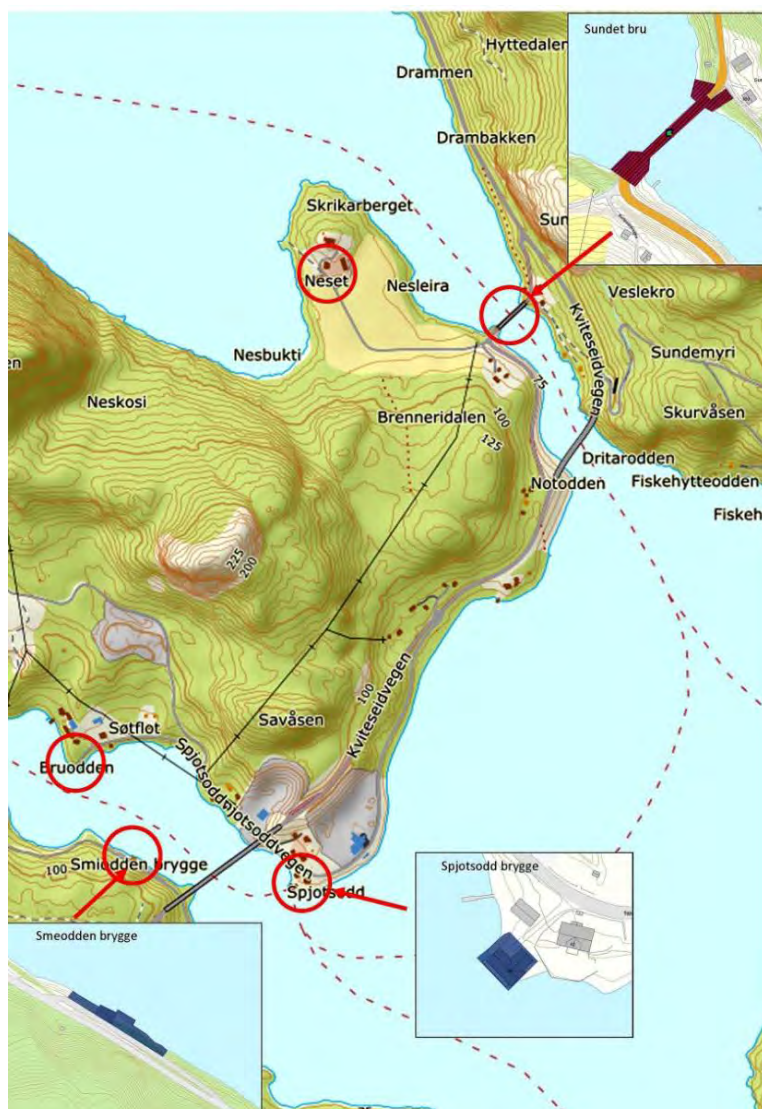
har i alle tider vore travle trafikk-knutepunkt.

«Hovudvegen» var vassdraget. Her var det ferdsel både sommar og vinter. Samstundes var det òg trafikk på land, som gjekk på tvers av vassdraget.

Denne trafikken auka stadig på, og ønskje om bruløysingar over desse to sunnda blei stadig sterkare.

Ferjinga

Det var eigaren av Neset som hadde styringa med all ferje-trafikken både over Sunde-sundet og Spjotsodd-sundet. Ein reknar som sikkert at det har vore fast fergemann på Spjotsodd i alle fall frå tidleg 1700-talet. I 1763 fekk Johannes Knutson, eigaren av Neset den gong, kongeleg løyve til gjestgjevar-drift på Spjotsodd. I 1770-åra blir familien Blom eigarar av Neset, og får nytt løyve til ferje-drifta. Det er aldri bonden på Neset som har den daglege drifta. Han set denne bort til husmannen som til ei kvar tid held til på Spjotsodd. Her var det også overnatting, mat og brennevinsal. Truleg var dette den travlaste og viktigaste skysstasjonen i Kviteseid. I Sunde-sundet fortel vel namnet Skrikarberget om korleis ein fekk tak i ferjefolk her.

Ferga ved Spjotsodd i 1930-åra. Foto: Liestøl

Bruene

I **Sunde-sundet** er det no den tredje brua som er i drift.

Den første blei bygd i 1840 som ei fast bru. Denne blei ombygd med vippeanordning i 1862, slik at båten kunne koma igjennom. Dette blei gjort i samband med at vegen frå Spjotsodd til Sundet blei lagt langs vatnet.

Denne blei riven i 1897. Den andre blei bygd i 1900/01 som ei svingbru. Ho står der i dag som ein av to slike bruer i landet. Denne er freda.

Den tredje brua i Sunde-sundet blei bygd i 2003

I **Spjotsoddsundet** er det også den tredje brua som er i drift.

Den første kom i 1840 og var ei vinterbru. Dette var ei flytebru som blei lagt ut 14. oktober og teke inn 14. april. Denne gjekk frå Bruodden på nordsida til Bruodden på sørsida. Om sommaren var det ferjing.

Den andre stod ferdig våren 1945, og var ei heilårs pontongbru, på same staden som den gamle.

Den tredje er hengebrua som står der i dag, og som stod ferdig i 1963.

I 2019 har denne brua blitt rusta kraftig opp. Køyrebanen har blitt stiva av, og skal tole tunge lass på ein betre måte.

*Og fjorden med den lange brui
den som flaut på flotar
og som hesten rusa over
med øyro stive og rova i veiret*

*den brui som seinare lærde meg
å forstå kinesiske dikt
der eg mintest sleden vippande
over skvalpande vatn
med hesten tøyndest av fars hendar -*

*Utdrag frå:
Det var ein stad
av Aslaug Vaa*

Brygger

Smeodden brygge

I 1893 blei det bestemt at det skulle byggjast ny brygge på Smeodden, den gamle var blitt så dårleg. Når den første brygga blei bygd her, veit ein ikkje. Dette var ei svært viktig brygge for trafikken til Vrådal, både for varer og folk. Bryggehuset er restaurert av kommunen i nyare tid.

Spjotsodd brygge

I 1896 blei det bestemt at det skulle byggjast ny brygge ved Spjotsodd. Denne erstatta to eldre brygger. Når desse blei bygd, veit ein ikkje. Spjotsodd brygge var først og fremst ei vinterbrygge som alternativ til Kviteseid brygge. Sundkilen var som regel stengd for båttrafikk om vinteren.

Kong Håkon går i land på Spjotsodd frå båten Inland i 1912. Her er han i samtale med Aslak Bjørnson.

Freda kulturminne

Sundet bru, Spjotsodd brygge og Smeodden brygge er alle freda.

<p>Sundet bru – «Beskrivelse fra lokalitet: <i>Dette er objekt nr 204 i Statens vegvesens landsverneplan. Brua er ei svingbru i stål med fem spenn. Totallengden er på 74,3 meter. freda, teknisk kulturminne»</i></p>	
<p>Spjotsodd brygge ID 171941-61 Spjotsodd brygge, og – 62 Varehall på Spjotsodd brygge – freda som ein del av kanalen</p>	
<p>Smeodden brygge ID 171941-63 Smeodden brygge, og – 64 Varehall ved Smeodden brygge – freda som ein del av kanalen</p>	

Soger

I dette området har sjø- og landtrafikk møtst i hundrevis av år. Kongar har fare forbi, handelsfolk har tatt seg ei velfortent kvild, og jamvel landskjende brotsmenn har farta her. Ikkje rart at det er mange soger og gode historier knytt til området. Mykje av dette er samla, men meir kan det bli i neste runde av kulturminneplanen. Tenk no berre på: Skrikarberget, Drammen, Sorgenfri,

*Og lensmann uti Nes
 baud meg inn i sitt hus,
 og so læste 'n atte dynni,
 men sjav so gjekk 'n ut,
 - men sjav, so gjekk 'n ut.
 (Ole Høyland)*

Tiltak	Handlingsplanen
Kommunen bør vurdere om eit større område rundt dei freda bryggene bør vernast	Kap. 2.2
Sikre tilkomst til bryggene (særleg viktig for Smeodden)	Kap. 3.2
Ta vare på dei freda bryggene - «Vern ved bruk»	Kap. 3.1
Informasjonstavle ved Sundet bru må reviderast og fornyast	Kap. 1.2
Informasjonstavler ved baa bryggene	Kap. 1.2

Den første brua i Sunde- sundet. Den stod ferdig i 1840 som ei fast bru. Då båten St. Olaf starta å gå på vestvatna kom den ikkje inn i Sundkilen. I åra 1860 -1862 blei det bygd ny veg frå Spjotsodd til Sundet. Då blei brua ombygd, og fekk vippeanordning som bildet viser. Foto: Knud Knudsen, frå om lag 1872.

Flytebru over Spjotoddsundet. Denne blei bygd i 1840 og var ei vinterbru. Den blei lagt ut 14. oktober og tatt inn 14. april kvart år. I sommarhalvåret varierte vassstanden så mykje at ei slik bru ikkje kunne fungere. Foto: Arne Nordskog, truleg frå 1930-talet.

Pontongbrua i Sjotsoddsundet. Ønskje om heilårs bru i dette sundet er svært gammalt. I 1945 stod brua ferdig. Det var den tyske okupasjonsmakta som stod bak bygginga. Vass-standen kunne variere mykje. Dette førte til problem både når vatnet var stort og når det var lite. Brua stod til 1963, då den nye hengebrua var ferdig. Foto: Arne Nordskog. Truleg 1946.

2.1.3 Kviteseid brygge med Kviteseidbyen

Kviteseid brygge blei bygd i åra 1870-72 i samband med bygginga av vegen frå Sundet til Brunkeberg. Brygga blei lagt på Kyrkjebø sin grunn, og heitte i mange år «Kirkebøen brygge». Dette blei starten på det som i dag blir kalla Kviteseidbyen.

Frå først av voks byen raskt, og det blei bygd mange små hus i ei tett klynge ovanfor brygga.

På folkemunnen fekk den namnet Hyttebyen.

Bybrannen i 1911 la nedpå det meste av sentrum. Ut av oska voks det fram ein moderne by i ein einsarta stil.

Brygga har vore ein sentral del av Kviteseidbyen heilt fram på 1950-talet då det meste av nyttetraffikken etter kvart blei borte. I dag er Kviteseid brygge og bryggeparken sentrum for turisttraffikken i sommarmånadane.

Kviteseid formannskap valde i 1999 Kviteseidbyen til tusenårsstad for kommunen.

I St.prp. nr. 55 (1997-98) står det mellom anna dette om val av tusenårsstader i kommunane.

«Tusenårsstedene skal være møtesteder for samhandling, kulturopplevelser og utfoldelse slik en ser i mange andre land. Tusenårsstedene skal bygge videre på våre egne historiske og kulturelle verdier, hente inspirasjon fra andre kulturer og representere verdier for framtida.»

Kviteseid kommune vil ha som målsetting at Kviteseidbyen skal vera eit godt og tenleg sentrum for kommunen som tek vare på tradisjonar, og kan utvikle seg for framtida.

Kviteseid brygge er freda som ein del av fredinga av Bandakkanalen.
**ID 171941-58 Kviteseid brygge, –59
 Varehall, og –60 Pakkhus på Kviteseid
 brygge**

Her kan du lesa meir om liv og virke i Kviteseidbyen frå den «spede» starten rundt 1870 og fram mot i dag. - [Sjå her](#)

Tiltak	Handlingsplanen
Kviteseid brygge - vern ved bruk. La bryggeparken vera ein møtestad både til kvardag og fest.	Kap. 3.1
Ved nybygging og restaurering bør kommune og utbyggjar ha eit godt samarbeid slik at ein tek vare på og vidareutviklar sentrum. Jmf. Byggeskikk-rettleiar for Kviteseid sentrum, 1997	Kap. 2.4
Informasjonstavler og tilgang til databasert informasjon må etablerast	Kap. 1.2

Lensa i Kviteseid i 1967. Ein stor og viktig arbeidsplass som forsvann då fløtninga slutta midt på 1970-talet. Det er i dag ingen restar etter denne aktiviteten å sjå nokon stad i dette området.
 Foto: Widerøe.

2.2 Vråvatn/Nisser

er det andre store vassdraget i Kviteseid kommune. Desse to vatna er til saman om lag 6 mil. Heile vassdraget er regulert, og utgjer i dag eit ganske stort basseng for kraftproduksjonen i Nidarårvassdraget. I tidlegare tider var det ein viktig ferdselsveg både for folk og tømmer.

Første dampbåten som blei sett i drift var «Dølen» i 1867. Første året berre på Nisser. Året etter var slusa klar i Storestraum og båten kunne gå til Vråliosen.

I åra 1913 til 1914 blei Nisser og Vråvatn regulerte. No blei det bygd sluse i Småstraum og ny sluse i Storstraum. Nisser har ei regulering på 3 m, og Vråvatn ei reguleringa på 1,4 m. Viss Nisser er fullt og Vråvatn heilt nedtappa, er det ingen høgeforskjell på dei to vatna. Elles er det slusene som utliknar denne forskjellen.

Etter kvart blei det bygd brygger i Vråliosen, Vrå, Ormtveit, Flatland, Sinnes, Storestraum sluse, Eidsto, Steane, Vassendstølen, Lunden, Skree, Øy, Krintolen og Heddersviki. Bryggene blei bygde av hoggen stein og forlenga med stokkverk. Alle bryggene var private.

I 1882-83 kom båten «Nissen». «Dølen» og «Nissen» frakta både folk og tømmer på vatna. I 1909 sette Arendal Vassdrag Fellesfløtning inn dampbåten «Fram» som slepebåt for tømmer. Passasjer og godstrafikken blei lagt ned i 1937.

Fløtninga blei avslutta i 1970 og «Fram» teke ut av drift.

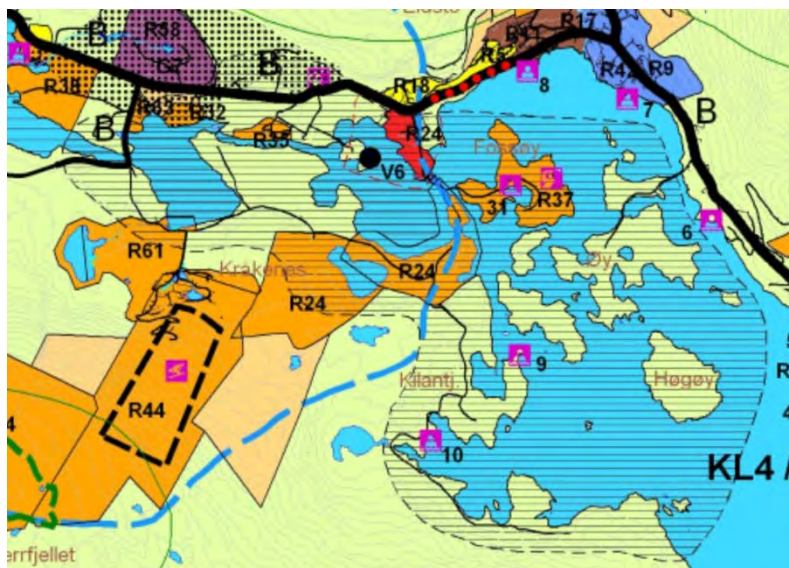
I 1987 var «Fram» restaurert og sett i drift som turistbåt på vassdraget. Vil du lesa meir om sluser og båtar. [Sjå her.](#)

"Fram" på oppdrag på vestsida av Vråvatn. Her er det utslag av tømmer som Fram skal dra ned til Treungen. Truleg på 1950-talet. Fotograf ukjent.

N13 og KL4 – Øy og sluselandskapet i Vrådal

I arealplanen for Kviteseid kommune er Øy- og sluselandskapet i Vrådal merka både som naturvernområde og kulturlandskap.

Det er i dag Arendals Vassdrags Brugseierforening som eig og driv slusene i Storstraum og Småstraum. Dei blir godt teke vare på i dag, og det er viktig at dei er underlagt varig vern.

Det er også laga eit slusemuseum i nærleiken av Småstraum sluse.

Straumsnes og Småstraum sluse i framgrunnen. Bak Eidsto mot Straand.
Foto: Widerøe, 1960-talet.

Området på sørsida av Vråvatn og til og med øylandskapet er svært godt undersøkte når det gjeld arkeologiske kulturminne.

Alle desse finn ein i Askeladden.no.

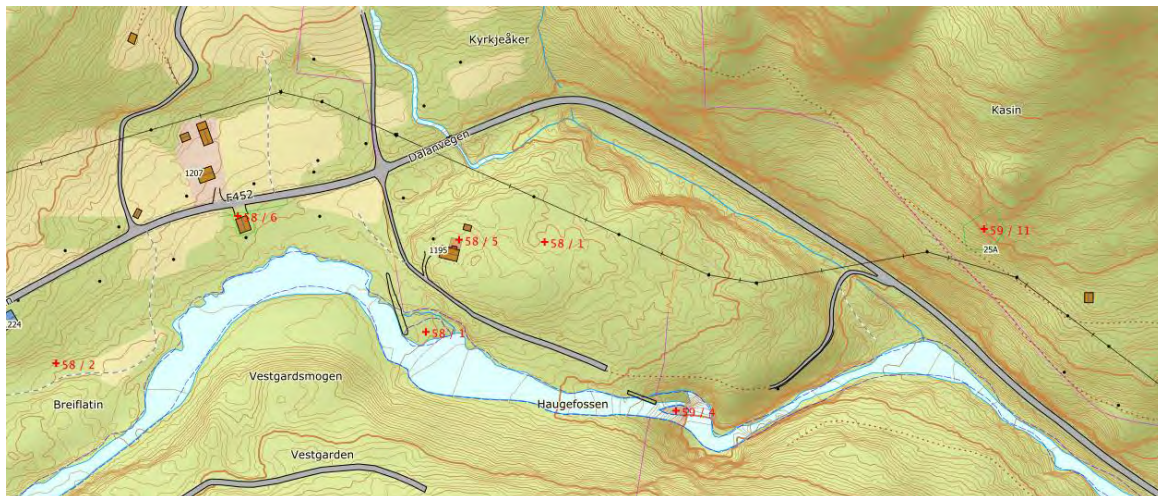
I 1989 laga ei prosjektgruppe ved Straumsnes skule i Vrådal eit lite hefte som blei kalla: «Vrådal i førhistorisk tid». Dette viser ein del av dei kulturminna som ein kjenner i dette området.

Både kulturverninteresser og næringslivsinteresser i Vrådal burde ha interesse av at desse kunne synleggjerast meir enn dei er i dag

Tiltak	Handlingsplanen
Småstraum og Storstraum sluser bør få vernestatus	Kap 2.4
Halde oppe vassdraget for båttrafikk	Kap 4.3
Alle planar om utbygging i området må ta omsyn til det særmerkte landskapet (berekraftig)	Kap 2.5
Kommunen må hjelpe til å skaffe pengar til å halde oppe bryggene.	Kap 4.1

2.3 Dala- og Morgedalsåi

«Protocol for elvedriften frå Oftevandet og Hemmingstvedtøen til Sundkilen. Ved Convention datert Raamundalen den 17 junii førre aar, forenede de sig de fleste og viktigske Skoveiere av Hvidesøe og Laurdals Prestegjelde i Øvre Tellemarken, om at træffe en Flaatings og Elvedrifts Indretning for Tømmerlast og Kulleved, som deels er, og maatte blive Udlastet i Elveløbet frå Oftevannet paa den ene side og frå Hemmestvedtøen paa den anden, ned til Sundkilen og videre til Kaarstensundet i Flaabygden, hvorved en hurtigere og sparsomligere drift til Gavn for saavel skogeiere, som i disse Districter kjøbende Trælasthandlere.» (Protocol for Elvedriften fra Oftevandet og Hemmingstvedtøen til Sunnekiilen. 1819 ved inspektør Ole Blom)

I 1819 blei det stifta fellesfløtning i Dala- og Morgedalsåi. Truleg var det fløta tømmer her mange år tidlegare. No blei drifta organisera og Ole Blom blei tilsett som eleveinspektør. Gjennom åra er det bygd mange murar/dammar for å lede tømmeret best mogeleg ned elva.

I Dalaåi frå Mostaul, grensa til Høydalsmo, og til Sundkilen i Kviteseid er det registrert 1141 meter med solid steinmur fordelt på 30 ulike «tiltak». Alt dette er nøye registrert i ein rapport frå 2008 som i dag ligg på arkivet til Vest-Telemark Museum. 19 av desse «tiltaka» er registrert på Norgeskartet.no.

Mange av desse murane er i god stand, medan andre er i litt dårlegare forfatning.

Etter det ein i dag kjenner til er dei rettane som samflotinga hadde langs elva blitt oppløyst, og har gått tilbake til grunneigarane langs elva. Sjølv om det er gjort eit solid arbeid med desse murane, så vil dei etter kvart bli merka av at tida går. Det er i dag ingen som har «bruk» for desse murane.

Haugefossen i vårflaum

- KL2 Moen/Landverk/Dalen

Området Moen/Landsverk/Dalen er avmerkt som kulturlandskapsområde på kommuneplanen. I dette området er det også mange synlege merke på den gruvedrifta som var i Dalane tidlegare.

Sjå kap. 4.2 i planen

I dette området er det også fleire spor etter fløtningsmurar/dammar.

Til saman gjer dette at dette er eit område med mange verneinteresser. Det bør vurderast om det bør vernast eit mindre eller større område med utgangspunkt i KL2

Restar av murar og hus før og ved Haugefossen.

Tiltak	Handlingsplanen
Vurdere vern av heile eller delar av området rundt Dalaåi med fløtningsdammar	kap 2.1 kap 2.6
I dette området (KL2) bør ein få lagt til rette for ei turløype som kan vise fram kulturlandskapet, gruvedrift og fløtningsanlegg.	kap 1.6
Setje opp informasjonstavler langs vassdraget på laglege stader.	kap 1.2

3 Vegar og ferdsel

Frå gamalt voks vegane meir eller mindre fram av seg sjølve. Der folk hadde behov for å koma fram meir enn ei gong, blei det eit synleg tråkk. Og var det enno fleire som for sama vegen blei det etter kvart ein veg av det. Ofte blei ikkje dette gode vegar, men smale, blaute og bratte.

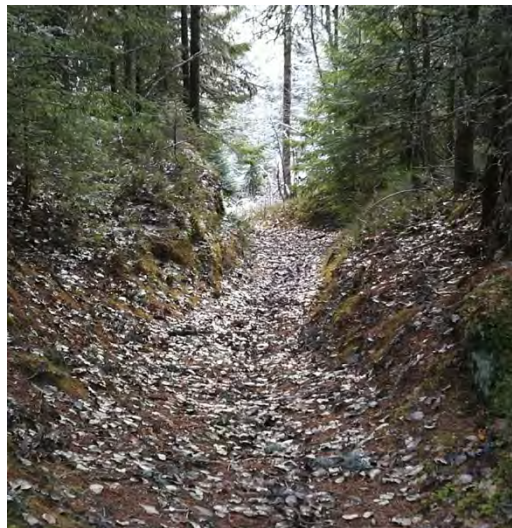
I 1596 var biskop Jens Nilssøn på visitas i Vest-Telemark. Han har skrive dagbok⁵ frå heile reisa, og fortel kor dei for og ofte svært nøye om korleis vegen var å fara på. Her finn ein truleg den eldste skildringa av vegar og ferdsel i Kviteseid.

19. juli drog han frå Kviteseid gard i pråm til Utsund. Her gjekk dei i land, og for vidare med hest.

Her kjem nokre utdrag frå turen frå Utsund til Seljord grense.

Och en aadde som vaar midielandet paa den venstre haand, saa droge wi om samme aadde i norduest ind vdi en vig aff samme forne vand, ½ fiering och laugde vdi [land] ved 2. gaarde heder Vdsund. [...] Saa fore wi therfra i norduest ½ fiering god slet vey til en gaard heder Midsund igiennem gaarden. Saa ther fra i norduest ½ parten aff ½ fiering til en aa heder Morgedals aa, som wi haffde ret hoss oss paa den venstre haand, huor hun falt vdi forne vig aff Huidesiø vand. [...]

Saa fore wi fra osit eller elffuemunden i norduest ½ part aff 1 fiering til en gaard heder Gadebolt god slet vey, och laag gaarden paa den høyre haand ret hoss veyen. Saa therfra i nord ½ fiering til en gaard heder Groffuen liggendis paa den høyre haand 1 pilskud fra veyen. Saa therfra i nord 2 pilskud om Brunckeberg kircke som wi haffde paa den venstre haand liggendis ret hoss veyen. Siden therfra i nordoust offuer Brunckebergskoug 1 fiering til en gaard heder Sandland igiennem gaarden. Saa therfra i øster 1 pilskud och strax ned for en backe i øster 1 fiering til it lidet vand heder Vigdesiø, der fore wi langs vd met forskne vand offuer Brunckebergskoug som er 3. pilskud paa lengden och 2 pilskud bred, siden therfra i øster ½ mijll vd met 1 aa som rinder aff den østre ende aff Vigdesiø, til en platz huor der haffuer staait it capell ved naffn S. Lauritz capel paa den søndre side hoss veyen oc ther strax sønden rinder forskne aa. Och er fra Huidesiø kircke och till forne capell 2 miill. [...] Fra Huidesiø til Sillegiord 2 mil oc 1 fiering. [...] imellum Huidesiø och Sillegiord 2 mijll och 1 fiering. Den ene mil temmelig vey den anden ond vey fieldet.

Bisp Jens Nilssøn kan ha ridd på denne holvegen ved Sandland. Foto: Hilde Berntsen

FANN EG DEI STIGAR

*Fann eg dei stigar
den villande fot
trødde i urudde lende*

*såg eg dei steinar
på attlagde tuftir
~ dei tala om segn etter segn.*

*Men det leikar ei hind
det hjalar eit vív
det svarar eit mål
~ nordi nutan ~*

Aslaug Vaa

⁵ Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseerindringer 1574–1597. Utgitt av Yngvar Nielsen, A. W. Brøgger, 1885 (s. 337–420). ◀ III. Liber visitationis in prouincijs Hadelandensi, Hedmarchiensi in Septemb. Ao 1594. V. Profectio Dn. episcopi M. Joannis Schienam versus in sepulturam Pros Laurentzens quæ facta est XI. Februarij Ao 1596 ▶

I 1772 blei Peder Jørgen Cloumann fut i Øvre Telemark. Han forstod straks at det var viktig med gode kommunikasjonar. Han arbeidde særleg for å få til vegbygging. Det var bøndene sjølve som måtte stå for vegbygginga, og det var ikkje alltid dei var like glade for det, men etter kvart såg dei nytten av dette arbeidet. Vegane blei dela inn i rodar, og bøndene fekk då ansvaret for sine rodar.

Vegane som Cloumann fekk til, fekk ros av folk utanfrå distriktet. Her nokre utdrag frå Kultursoga:

Pram⁶ - fortel om kor gledeleg overraska han blei då han etter å ha streva seg gjennom «den bespottelig uveisomme Reise over Meheien» og funne berre filleveger i Nedre Telemark, brått råka på ein framifrå køyreveg millom Seljord og Kviteseid. Denne vegen gjekk frå Tinnsjø over Gaustakneet til Hjartdal, og vidare derifrå til Seljord og Kviteseid. Om bakgrunnen for vegenlegget heiter det:

Teikning av Johannes Flintoe. 1831

«Dette hele Vejarbeide er Frugten af den brave Foged Justitsraad Cloumanns private Bestræbelse, og den Indflydelse han med Godhed, Forstand og Retfærd [har] vidst at skaffe sig hos Almuen. I Begyndelsen murrede Almuen over det virkelig herculiske Arbejd han uden Tvang og Kongebud havde forstaaet at bringe dem til at paatage sig, men de erføre Nyttens, velsigne sin drivtunge Embedsmand, og yde heel villigere og gierne deres Bidrag.... Der arbeidedes, sagde man mig, nu paa [vejens] Fortsættelse henover til Nissedal og Treungen; og Hensigten er, at der og skal lægges deslige gjennem hele Førresdal, og op ad Moe og Vinje».

Også presten Wille rosar vegane. I 1786 skreiv han at vegane har vorte mykje betre etter futen Cloumann vart vegmeister for øvre Telemark.

Vegane på denne tida skulle vera mest mogeleg rette. Om dei då blei noko bratte somme stader, virka ikkje som om var så farleg. Til dømes gjekk vegen frå Gamlekyrkja til Vrådal nesten beint opp bakkane. Desse vegane til Cloumann varde til fram mot 1850-talet. Då kom det nye trendar når det gjaldt vegbygging, noko vi ser særleg godt med den nye vegen i Kviteseidkleivane. Her blei det laga 13 svingar slik at: *forudsat en Maximumsstigning af 1 paa 12 og Kjørebredden er 3,75 m. med Indskrænkninger.*" Arbeidet udførtes 1855 - 1857.

⁶ Christen Henriksen Pram, diktar og økonom, f. 1756 – d. 1821. Mellom 1804 og 1806 gjennomførte han to store reiser i Noreg. Den eine gjekk mellom anna gjennom Kviteseid. Han var fødd i Lesja i Gudbrandsdalen, men levde det meste av livet i Danmark

3.1 Hovudvegane gjennom Kviteseid

Dei viktigaste vegleiene gjennom Kviteseid kommune har i uminnelege tider vore vegen frå Seljord mot Brunkeberg kyrkje, der vegen deler seg.

Ein veg går vidare mot Morgedal, Vinje og over til Vestlandet.

Den andre bøyer av sørover gjennom Sundbygdi og over til Vrådal, og vidare mot Sørlandet.

Brunkeberg kyrkje. Akvarell av Paul Linaae frå 1859. (Vest-Telemark Museum)
Brunkeberg har til alle tider vore eit viktig vegdele mellom aust, vest og sør.

1. Hovedveien mellom Østlandet og Vestlandet gjennom Telemark (Kongsberg - Vinje) kommer fra Seljord inn i Kviteseid ved Ramskei, går forbi Brunkeberg kirke, op gjennom Morgedal og passerer herredsgrensen mot Lårdal ved Ormebrekka på Morgedalsheien. Dens samlede lengde innen Kviteseid grense er (7 + 14) 21 km.

Når den eldste del av denne vei er bygget, har man intet sikkert kjennskap til. Veien er inntatt i roteinndelingen for Kviteseid av 1848 og tillagt 3die rote, Sandland- og Aasgrendroten samt 5te og 6te rote, Ytre og Nordre Morgedalsroterne. (Frå vegvesenets historie)

2. Hovedveien fra Brunkeberg kirke om Sundkilen (med arm til Kirkebø brygge) - Spjosodd med ferje mellom Spjosodd og Smeodden - Eidstå (Vrådal) - Steane - Nissedal grense på Nisser-strand og vidare gjennom Nissedal og Treungen til fylkesgrensen mot Aust-Agder. Samlet lengde innen Kviteseid 29,0 km. (armen incl.).

Denne veirute er av gammel dato. Når den eldste vei er bygget vites ikke med sikkerhet, men den er inntatt i roteinndelingen av 1848 som 1ste rode, Hvidesøroden, 2nen rode, Sundbygdsroden og delvis 10de rode, Ydre Vraalsroden. (Frå vegvesenets historie)

I denne planen er det desse vegane vi vil konsentrere oss om. Vi deler dei inn i tre, og kallar dei Pilgrimsvegen, Kulturminnevegen og Kyrkjevegen.

3.1.1 Pilgrimsvegen

I samband med pilgrimsvandringa frå Seljord til Røldal kvar sommar har vegen dei brukar blitt kalla Pilgrimsvegen. Vegene innanfor Kviteseid kommune sine grenser er godt dokumentert i boka «Fann eg dei stigar –» med Una Høydal som redaktør.

Vegen går frå grensa til Seljord ved Heggtveit i Åsgrend, forbi Vigdesjø med St.Olavskjelda, Sud-Sandland, Brunkeberg kyrkje, gamleveg til Morgedal gjennom Omtveitgrenda, opp Fossjordbrekka, gjennom Morgedal etter gamleveg, opp Bjålandsgrenda, forbi Øverbø og over til Øyfjell.

Denne vegleia, særleg frå Seljord grense og til Brunkeberg kyrkje og frå Morgedal til Øyfjell, går etter det ein kan tru er svært gamle vegar.

Kjem ein frå aust, vil ein frå Stamperue sjå tydelege merke etter den vegen som Cloumann fekk ros for. Frå Nordbøen, Slåtta, bak Smeland, over Hauganjordet, rundt Sothaug og til kyrkja. Pilgrimsvegen brukar ikkje denne traseen i dag. Delar av denne vegen er i dag bruka som trase for ljosløypa i Brunkeberg.

Frå Morgedal blir det også bruka ein annan (eldre?) trase for Pilgrimsvegen enn den som var vanleg på 1800-talet.

St. Olavskjelda ved Vigdesjø

Vil du lesa om heile pilgrimsvegen i Kviteseid kommune. [Sjå her!](#)

Tiltak	Handlingsplanen
Lage avtaler om rydding av vegen med frivillige org/lag	Kap 1.7
Informasjonstavler - på høvelege stader langs vegen	Kap. 1.2
Sjå til at St. Olavskjelda blir teke vare på ved utarbeiding av ny reguleringsplan for E134	Kap. 1.8

Vegen frå Brunkeberg kyrkje, gjennom Sundbygdi og til Vrådal, delar vi her i to. Den første, frå Brunkeberg til Sundbygdi (brygga), kallar vi for Kulturminnevegen. Vegen frå Gamlekyrkja og over til Vrådal kallar vi Kyrkjevegen. Bruer og ferjer over dei to sunda blir omtala ein annan stad i planen.

3.1.2 Kulturminnevegen

Den gamle ferdselsvegen frå Brunkeberg kyrkje, forbi Groven, Gotuholt og fram til Kviteseid brygge i Sundbygdi, blei kåra til Kviteseid kommune sitt kulturminne i kulturminneåret 1997.

Vegen er også med som turveg nr. 20 i "På tur i Kviteseid".

Vegen er godt dokumentert fleire stader. Mellom anna laga Harald Oppebøen ei orientering om vegen. Denne vegen (vegleia) er truleg svært gamal.

Vil du lesa om denne vegen.

[Sjå her](#)

Til høgre: utsnitt av kart frå 1849 som viser vegen frå Sundbygdi til Brunkeberg.

Til venstre: Historielaget på tur på Kulturminnevegen i 2012. Her er det ein rast ved Namnesteinen.

Dette har truleg vore ein kvilestad på vegen, og her har folk gjennom generasjonar rissa inn namna sine.

Tiltak	Handlingsplanen
Lage avtaler om rydding av vegen med frivillige org/lag	Kap. 1.7
Informasjonstavler - Brunkeberg, Gotuholt, Sentrum	Kap. 1.2

3.1.3 Kyrkjevegen

Frå gamlekyrkja til Eidsto i Vrådal.

Denne vegen er også truleg svært gamal. I området frå Eidsto til Heia er det registrert fleire gravrøysar. Ei gravrøys og ein steinstreng⁷ frå bronsealderen og fem gravrøysar frå jernalderen. Somme stader langs vegen kan det truleg vera fint om det kunne informerast om desse haugane.

PRESTEN STORM I KVITSEIDKLEIVANE

Medan Storm var kapellan i Kviteseid, var han ein sundag te Vraadal og messa. Han hadde kanskje vore hell noko hard med den andre mannen um dagen. Men so meinte no hinkaren, at Storm skulde faa luta de utatt. Paa heimvegen um kvelden som Storm hadde kome ned i styggaste Kvitseidkleivane, datt mei'en undan sleden hans. Storm var viss um med ei gong hokken den karen var som no var ute med filasstriki sine, og han trivlar inkje lenge ette Svarteboki. Paa ougneblinken stend der ein kar innmed han, ein stor kar, hell noko ufjampeleg og ille voren.

«Er de du som hev ført meien undan sleden min?» seie Storm; «de skal bli deg ein dyr mei.»

Svare han fekk var bare himmvipur og vrengjur.

«No skal du sjav vera mei under sleden min anten du tyt ell du blæs,» sa Storm; «og gjer du inkje som eg seie deg paa fljugande timen, skal du faa med meg aa gjera.»

Han vreid seg stygt den Vonde daa, men han maatte te de. Men daa kan du tru Storm nentest køyre. De baade gneistra og gneista undan meien, og um vegen var baade stouput og stygg, so var dei framme i prestegardstune um ei liti beite.

«Steller du no te att sleden min som han var, skal me vera einannen kvitt for denni venda,» sa Storm.

Neste morgo stend sleden i sama stand som han fyry hadde vore. Ingen kunde sjaa meien hadde vore undan.

(Frå: *Eventyr og segnir fraa Telemarki - Knut Loupedalen 1923/2004*)

Gravrøysa ved sida av «steinstrengen». Teikning av Solveig Muren Sanden frå «Vrådal i førhistorisk tid». Utgjevar: Straumsnes skule 1989.

Tiltak	Handlingsplanen
Få til avtaler om rydding og merking med frivillige	Kap. 1.7
Informasjonstavler - 1) v/bygdetunet, 2) v/Heia (turløypa), 3) v/Eidsto	Kap. 1.2

⁷ Steinstrengen er laga av 9 flyttblokkar som ligg/står på linje i nordaust/sørvestleg retning. Alle steinane er nokså jamstore, og lengda er om lag 30 m.

3.1.4 Fleire vegar

Vi har så langt sett på «hovudvegane» gjennom Kviteseid. I tillegg til desse var det også andre svært viktige vegar rundt om i kommunen. Somme var berre grendevogar, andre viktige ferdselsvegane som førde ut og inn av bygda.

Hallvard Dalen, heradskogmeister i Kviteseid i ei årrekke, har lista opp mange av desse i Gamalt frå Kviteseid 1994.

Dei fleste av desse kan ein ikkje rekne med å halde oppe, men i dag med moderne GPS-utstyr kunne det kanskje vera interessant for nokon å merke desse av på kart.

Her kjem ei liste med vegar:

1. Bystigen - Fjellveg Sundet - Holteviki - Tarren - Brakandalen - Kilen
2. Åsgrend - Seljordshei - Firingane ved Seljordsvatnet
3. Moen - Landsverk - Dalen - Huvestad - Svolsbru
 - I området mellom Landsverk og Dalen er det enno synleg fire ulike trasear for denne vegen (*Jørgen Moen - Gamalt frå Kviteseid 2014*)
4. Kvildebakk - Tveit - Flekstveit
5. Fjellveg Ordal/Morgedal - Langlim/Øyfjell
6. Veg/stig Kråkenes - Mydalen - Horgeviki
7. Ståland i Dalane - Lårdal
8. Landsverk/Dalen - Storli - Leirli - Morgedal

Meir om vegar

Langs vegane, både dei som er i bruk i dag og dei som er «lagt ned», finst det mange merke, ting og historier ein bør ta vare på og gjerne vise fram.

Vedlegg nr. 2 viser døme på slike ting. Hugs bilete og koordinatar ved innsamling av slike funn

Dei fyrste køyrevegane i Kviteseid

	Arbeidet tok til	Arbeidet var ferdig
Brunkeberg - Vinje	1843	
Nissedal - Eidsto	1847	1857
Eidsto - Smedodden	1855	1857
Spjotsodd - Sundet	1860	1862
Sundet - Kyrkjebø	1862	1871
Brunkebergbakkane	1872	1875
Dampedalen - Holtan	1871	1872
Vegen opp Dalane	1880	1896
Syftestad - Sandodd og Tveitgrendvegen	1892	1904
Eidsto - Vrålioson	1899	1904
Drangedal - Steane (Vrådal)	1884	1888
Tørdal - Fjågesund og Bergsto	1908	1915

Tiltak	Handlingsplanen
Oppmode og inspirere bygdefolk om å finne og registrere kulturminne	Kap. 1.5
Oppmode einskildpersonar og lag om å avmerke gamle vegar på kart.	Kap. 1.5

4 Bygningar

For om lag 100 år sidan for Johan Meyer rundt i landet og registrerte verdifulle og verneverdige hus, reiskapar og ymse anna i bokverket:

Fortidskunst i Norges bygder – Johan Meyer, 1920

Til Kviteseid kom han med båten, og her er litt av det inntrykket han fekk då han møtte Kviteseid:

De spredte gaarder nede ved stranden viser sig alle ombygget i ny tid. Kun sjelden øines en enkel bygning med gammelt præg. Dette gjælder ogsaa strøket om den 5 km. lange mot nordvest indskjærende Sundkilen, som ved Kirkebø naar bygdens tættest byggede strøk. De store gaarder i de frodige ller byr for vort emne merkelig litet av interesse. Det samme er tilfældet, om vi ved Kviteseidkirken tar ranslen paa ryggen, vandrer op gjennem de bratte kleiver og fortsætter forbi Vraadalsvatnets nordre strand frem til Vraaliosen i øst. Men fra Kirkebø gaar en smal kjørevei 20 km. ind gjennem den trange fjeldslukt Dalene til Ormebrække ved Vest-Telemarkens gamle hovedvei. Fra Kirkebø snor sig ogsaa en bred moderne chausse i lange sving opover aasen forbi Brunkeberg kirke. Fra denne utgaar oppe paa høiden to næsten parallelle bygdeveier mot nordvest med omtrent 4 km. mellemrum. Den vestlige fører ind til Morgedal, den østlige forbi Laupedalen og Sandland ind til Ordalen. Dalene, Morgedal og Ordalen med en del av det egentlige Brunkeberg har paa sine smaa gaarder med nærliggende sætrer og tildels gode skoger fostret en kraftig og gjæv slegt med dype følelser og høie maal. Den har til alle tider forstaat slegtsarvens betydning, og derved er meget av fædrenes verk fra længst svundne dager baaret uskadt frem til nutiden.

Sandland, søndre. Loft på underbunad. Høgovalt tømmer i begge høgder. Svalgang i front 1. høgde, i 2. høgde rundt hele huset - med staver, sviller og veggtiler. Tømra røst i gavlene på svalgangene. Taket tekt med never og torv.(Askeladden)

4.1 Hus i SEFRAK-registeret

SEFRAK – Nemninga blir brukt om bygningar som blei registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne) i åra 1975-1995. Registreringane omfattar i prinsippet alle bygningar som er bygde før 1900. Det einaste kriteriet for registrering var alder på bygningen.

I Kviteseid blei truleg desse registreringane gjort på første halvdel av 1980-talet. Kviteseid kommune har mange slike bygg, og i den originale lista er det ført opp 947 bygg. Etter denne tid er det registrert 48 bygg som er «Revet/brent», 12 bygg er registrert som «Bygningsnr. utgått», og 3 bygg er «Godkjent for riving/brenning». Det står då att 884 bygg som «Tatt i bruk».

Det er sjølvsagt litt usikre tal i denne registreringa, men viser tydeleg at det er svært mange gamle hus i Kviteseid kommune.

I tillegg til desse kjem dei husa som er freda. 11 er automatisk freda på grunn av alder (frå før 1650). 29 er freda med vedtak.

	Totalt	Rive/brent /Godkj. F riving	Freda hus	Totalt i dag
Vrådal	155	8	0	147
Fjågesund	71	6	1	66
Kilen	36	3	0	33
Tveitgrend	49	5	0	44
Sundbygdi Haukom	62	1	11	72
Sundbygdi Moen	69	10	3	62
Dalane	84	7	4	81
Morgedal	143	9	13	147
Brunkeberg	215	12	5	208
Åsgrend	63	2	3	64
	947	63	40	924

Tabellen viser alle hus i Kviteseid som er eldre enn frå 1900. Også freda hus er med her.

Husa som er med i SEFRAK-registeret er delt i tre kategoriar.

Grå trekant som er ruin eller fjerna bygning.

Gul trekant som er annan SEFRAK-bygning.

(Hus bygde mellom 1850 og 1900.)

Raud trekant gjev meldeplikt ved riving/ombygging. (Hus bygde før 1850)

Av dei husa som er opphaveleg registrert i SEFRAK-registeret er 627 registrerte med raud trekant, 260 med gul trekant og resten med grå.

	Ruin eller fjernet bygning
	Annen SEFRAK-bygning
	Meldepliktig ved riving/ombygging

Av tabellen kan ein sjå at Sundbygdi-Haukom har i alt 11 freda hus. Alle desse finn ein på Kviteseid gard og Kviteseid bygdetun. Nesten alle dei andre freda husa ligg i Brunkeberg sokn.

Registreringa deler husa inn i svært mange ulike kategoriar. Desse kan ligge svært nære opp til kvarandre når det gjeld klassifisering. Det er nok fleire som har vore med på registreringsarbeidet, og dei kan ha sett litt ulik på korleis ein skal plassere dei ulike husa. Tabellen nedanfor er eit forsøk på ein oversikt over husa etter ein «vanleg» måte å gruppere dei på.

Tala er usikre, og er bare ein illustrasjon på kor mange hus som er i kommunen av ulike slag

Frå tabellen kan ein merke seg kategorien vårfjøs. I alt er det 12 stk. vårfjøs. Nesten alle av desse ligg i Brunkeberg. Dette må vera eit merke på ei driftsform som har vore svært lokal. Ei forklaring kan vera at gardane i Brunkeberg hadde lite eller ingen ting av heiområde. Desse har då i større grad måtta nytte utmarksområde rundt garden til beite om sommaren.

Under kategorien «Uthus mm...» kan ein finne to hus som er registrert som hus for sau og geit.

	Totalt i dag	Bustad -hus	Bur/ Stabbur/ Loft/ Veslebur	Drifts- bygning/ løe/ uthus fl.	Stall	Fjøs	Vår- fjøs	Eld- hus	Andre hus
Vrådal	147	58	42	20	0	0	0	16	11
Fjågesund	66	29	15	10	0	0	0	2	10
Kilen	33	9	6	4	0	5	0	0	9
Tveitgrend	44	15	10	9	1	4	0	2	3
Sundbygdi Haukom	72	20	26	6	2	3	0	8	7
Sundbygdi Moen	62	17	26	5	1	2	0	6	5
Dalane	81	17	18	15	7	4	0	10	10
Morgedal	147	35	49	14	6	4	1	15	24
Brunkeberg	208	43	47	20	4	22	10	21	51
Åsgrend	64	12	14	8	5	5	1	2	18
I alt	924	255	253	111	26	49	12	82	148

Tabellen under viser ein del interessante tal. Brunkeberg kyrkjekrins (Dalane, Morgedal, Brunkeberg, Åsgrend) har meir enn 50% (om lag 54%) av alle husa i SEFRAK-registret. Denne krinsen har også ein svært stor del av stall og fjøs som er registrert som eigne hus. På andre sida har Vrådal større del av bustadhus enn andre delar av kommunen.

	Totalt	Rive/brent /Godkj. F riving	Freda hus	Freda hus i %	Totalt i dag	Totalt i dag i %
Vrådal	155	8	0	0,0	147	15,9
Fjågesund/Kilen	107	9	1	2,5	99	10,7
Sundbygdi - Kviteseid	180	16	14	35,0	178	19,3
Brunkeberg	505	30	25	62,5	500	54,1
	947	63	40	100,0	924	100,0

Hus utan tilknytning til landbruket

Dei aller fleste husa i SEFRAK-registeret er hus som har tilknytning til landbruket.

Vedlegg 3 til planen viser 16 hus frå registeret, som ikkje har ein direkte tilknytning til landbruket. Nokre av desse er i dag svært ombygde, og har ein heilt annan bruk enn den opphavslege. Andre står nesten som dei var.

Minst eitt av desse er rive i seinare tid.

Somme av desse husa bør ein kanskje ha litt ekstra

merksemd på for framtida. Her kan ein særleg dra fram hotellet i Vråliosen og skulestova i Ordal. Både desse to er merka med gul trekant. Kommunen må vurdere om desse bør få vernestatus.

Her ser ein Vråliosen hotell, og brygge med varehall. I lia bak hotellet kan ein sjå tømmerrenna som frakta tømmer forbi Vesle-Rjukan.

Økonomi

Kviteseid kommune har som ein ser svært mange hus som er eldre enn frå 1900. Mange av desse er i bruk, men då ofte til eit anna bruk enn det opphavslege. Desse blir i stor grad teke godt vare på. Det er også ganske mange av desse husa som i dag ikkje er i bruk (kanskje dei blir bruka til lager). Mange av desse er hus ein bør ta vare på, men restaurering/vøling kan koste ein del.

Det finst i dag ordningar som gjer til at ein kan få økonomisk stønad til å vedlikehalde gamle hus. Her er det viktig at kommunen har god oversikt over slike ordningar, og kan hjelpe huseigarar med å søkje etter aktuelle tilskot.

Om SEFRAK-registeret

Sjølv SEFRAK-registeret bør truleg ha ein gjennomgang.

Det er truleg både rive og «ramla ned» hus som ikkje er registrert som endring. Eit problem er også å bestemme når eit hus går over frå raud eller gul, til grå trekant-registrering.

Det er i dag eit paradoks at det er lov (ingen kan i alle fall hindre det) å la hus ramle ned uansett kor verdifulle dei kan ha vore.

I dag registrert med raud trekant. Bør det vera grå trekant?

Hus bygde mellom 1900 og 1950

I Kviteseid kommune er det også mange hus som er bygde etter 1900 som har verdi for ettertida. Disse er ikkje med i noko register. Det bør vurderast om kommunen burde setja i gang registrering av hus bygde mellom 1900 og 1950. Til dømes er ein stor del av husa både i Kviteseidbyen og Eidsto, bygde i denne tida. Kommunen sit sjølv med dette huset byggt i 1911 som kan hende burde få vernestatus?

Tiltak	Handlingsplanen
Alle SEFRAK-registrerte hus må kommunen ha eit ansvar for å fylgje opp når det er spørsmål om vøling, endringar og ev. riving	Kap. 4.4
Kommunen må ha god oversikt over statlege og andre tilskotsordningar, slik at dei kan gje hjelp til dei som treng det.	Kap. 4.1
Kommunen bør ta ein gjennomgang av SEFRAK- registeret og sjå om den er rett i dag	Kap. 2.7
Kommunen bør vurdere om Vråliosens hotell og skulestoga i Ordal bør få vernestatus	Kap. 2.9

Kviteseidgata i 1920-åra. Byen hadde reist seg etter brannen. Ei brei fin gate blei omkransa av hus i ein einsarta stil. Byen var på sitt finaste. Ingen av desse husa er med i SEFRAK-registeret. Bør det ikkje ei særleg registrering til her? Det same gjeld vel også for Eidsto.

4.2 Freda hus og tun i Kviteseid

I Askeladden er det registrert 40 hus som er freda i Kviteseid. Elleve er automatisk freda på grunn av alder. Dei andre er vedtaksfreda.

Det er eitt gardstun (Hauge i Morgedal) med seks hus og tun og området rundt som er freda.

Kviteseid gard, her er det sju hus som er freda.

Kviteseid bygdetun her er det fire hus som er freda.

Lundevall 2 hus, loft og bur

Vesterdal 2 hus, våningshus og loft

Elles er det einskilde hus i ulike tun.

Av dei freda husa er: 25 bur/loft, 6 er bustadhus, 9 er andre hus

Dei husa som er automatisk freda er det riksantikvaren som har ansvaret for.

Dei vedtaksfreda er det Telemark fylkeskommune som har ansvaret for.

Mellom dei 24 gardstuna som er registrert i Askeladden.no, er det eitt som merker seg særleg ut.

Gården Hauge ligger i Grenda Morgedal i Kviteseid, og består av 8 bygninger, hvorav 7 er fredet. Disse er våningshus, bur, loft, stall låve, fjøs og smie. Bygningene ligger rundt et firkanttun med smia et godt stykke utenfor tunet. Anlegget ligger i et kulturlandskap med steinmur og rydningsrøyser som gjenspeiler den tradisjonelle driftsformen. Anlegget er svært representativt for gårdsbebyggelse i denne delen av Telemark i første del av 1800-tallet. Disse tunene er i dag svært sjeldne, da de fleste er bygget og tilpasset moderne drift. Gården Hauge er imidlertid lite preget av nyere tids endring i driftsformer i landbruk. Det står derfor som en typisk representant for det førmaskinelle landbruk med bygninger og tunform tilpasset drift med hest og sau. Uthusene ligger karakteristisk på skrenten av en hylle i terrenget der det blir naturlig avrenning av gjødsel nedover dyrket mark. Våningshuset har gjennomgått to hovedombygginger som dokumenterer typiske trekk ved utviklingen av denne bygningstypen i Telemark.

Hus	Totalt	Alder					
		Før 1350	Mellom-alder	Etter-reform-atorisk tid	1600-talet	1700-talet	1800-talet
Bustad	6				1	4	1
Bur-stabbur-loft	25	5	5	4	2	9	
Fjøs-stall	4			1		2	1
Låve	2						2
Smie	1						1
Uthus	1			1			
Annan bygningsart	1					1	
	40	5	5	6	3	16	5

Tiltak	Handlingsplanen
Kommunen må ha eit godt samarbeid med Riksantikvar og fylkeskommune om dei freda husa i kommunen.	Kap. 4.5
Kommunen må kunna gje råd og rettleiing til eigarar av freda hus	Kap. 4.1
Etter ein ny gjennomgang av SEFRAK-registret kan det vera aktuelt å vurder om det er fleire hus som bør fredast	Kap. 2.9

4.3 Registrering av husmannsplassar

I 1930-åra samla medlemene av Ungdomslaget «Dølen» i Morgedal inn informasjon om alle husmannsplassane i Morgedal, og om folka som hadde levd på dei. Denne samlinga blei kalla plassesoga. Innpå 2000-talet samla det seg ei gruppe på åtte godt vaksne karar og ei kvinne i Morgedal. Målet dei hadde var å finne alle desse plassane, og å finne GPS-verdiane til kvar einskild plass. I 2009 var arbeidet ferdig, og heile den gamle plassesoga med GPS-verdiar blei trykt i «Gamalt frå Kviteseid»

Eldsjelene som har tråla Morgedal og kartfesta dei gamle husmannsplassane. Frå venstre: Olav Berge, Bodil Hauge, Gunnar T. Råmunddal, Gunnar B. Råmunddal, Eivind Strondi, Aasmund Kleiv, Styrkår Berge, Knut Bjåland og Torleif Omtveit.
(Foto: Frå Gamalt frå Kviteseid)

I 2015- utgåva av «Gamalt frå Kviteseid» finn vi noko tilsvarende for Lunden krins på vestsida av Vråvatn. Her er det Jostein Fjalestad og Gunnar Wraa som har funne husmannsplassane i denne krinsen, og fått avmerka dei på kart, men utan GPS-verdiar.

Olav Botnen har også skrive mykje om husmannsplassar i Kviteseid opp gjennom åra. Dette er stort sett gjeve ut i avisa «Varden».

Det burde vera eit mål å få registrert så mange som råd av husmannsplassar som har vore i kommunen.

Tiltak	Handlingsplanen
Oppmode historielag, grendelag, einskildpersonar og grupper om å samle inn opplysningar om husmannsplassar i kommunen. GPS- verdiar bør vera med.	Kap.1.17

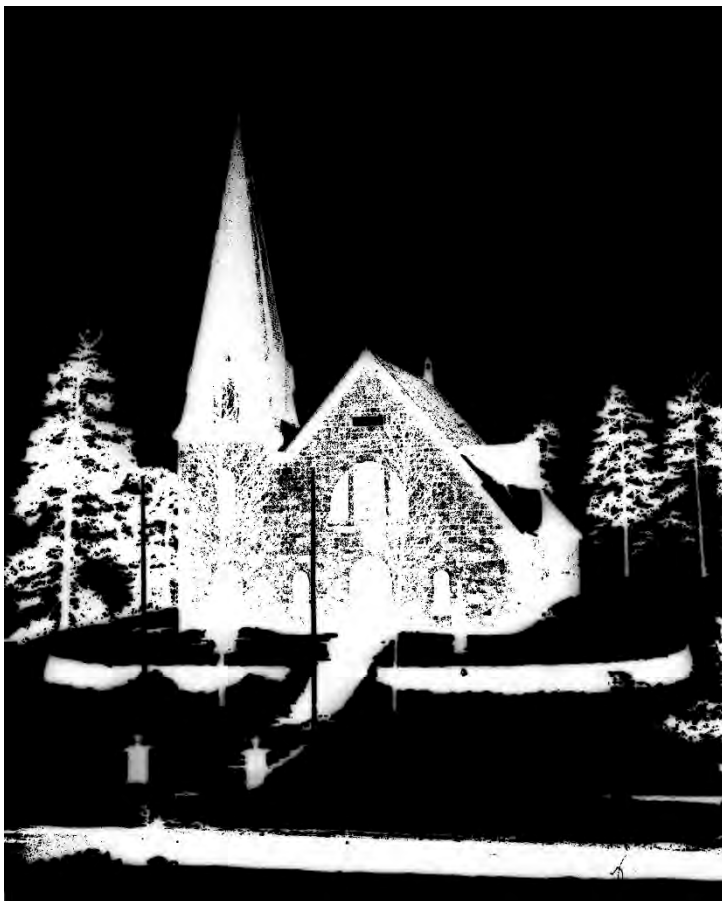
4.4 Registrering av hus

I «Gamalt frå Kviteseid 2012» er det ein artikkel som heiter «Loft og bur i Morgedal». Det er Aasmund Kleiv og Brynjulv Sandåker som har stått for registreringa. Dei har funne 53 loft og bur i Morgedal. Her er alle med, både nye og gamle.

Dette å registrere grupper av hus i dei ulike delane av kommunen, kunne vera av stor interesse å få gjort.

Tiltak	Handlingsplanen
Oppmode historielag, grendelag, einskildpersonar og grupper om å samle inn opplysningar om ulike hustypar i kommunen. Alle bør fotograferast.	Kap. 1.18

4.5 Listeførte kyrkjer i Kviteseid

Kviteseid kyrkje i vinterdrakt. Fotografikk. Tidleg 1970-talet.

I Askeladden i dag er alle fem kyrkjene i Kviteseid listeførte.

I tillegg er også den gamle kyrkjegarden på Roholdt i Vrådal med. På Hauge i Morgedal skal det etter tradisjonen også ha stått ei kyrkje, denne er også med.

I den omtala som er gjeve for kvar kyrkje (ikkje Kilen og Fjågesund) er det mykje som er feil, eller i beste fall upresist.

Riksantikvaren er kontakta om dette, men det har framleis ikkje kome noko svar.

Arbeidet med å rette opp dette bør førast vidare.

Tiltak	Handlingsplanen
Rette opp feil i omtalene som er oppført for kvar kyrkje	Kap. 1.9

5 Tekniske kulturminne.

Dei to kanskje viktigaste tekniske kulturminna i Kviteseid er omtala i andre kapittel i planen. Dette gjeld Sundebrui i Sunde-sundet, og slusene i Storstraum og Småstraum i Vrådalen. Det som blir omtala i dette kapitlet er dei tyske forsvarsverka i Vrådalen, gruve drifta og kraftstasjonar som i dag er nedlagde.

5.1 Tyske forsvarsverk i Vrådalen

Våren 1942 byrja tyskarane å byggje forsvarsverk ved Steane i Vrådalen. Det blei også gjort noko arbeid på Vråløy, Høgøy og på vegen Steane-Tørdal. Det meste ligg nord for vegdelet mellom riksveg 41 og riksveg 38. Det er ganske omfattande forsvarsverk nede ved riksveg 41, og oppe i Reinskosnuten.

Vil du sjå litt meir om desse forsvarsverka. [Sjå her.](#)

I «Gamalt frå Kviteseid 2015» har Birger Skipar skrivne om desse forsvarsverka.

Til høgre ser du noko av forsvarsverka som ligg like ved Rv 41. Under ser du litt av forsvarsverka som ligg noko opp i fjellsida.

Ved Vrådalen kyrkje blei det også opparbeidd forsvarsverk. Her blei det bygd mellom anna ein kanonstall på vestsida av vegen. I vegen ved kyrkja var det også ei tanksgrav i vegbanen. Ca. 300 meter sør for kyrkja var ei skyttargrav med dekningsrom innskote i fjellet. Det meste av dette er i dag fjerna eller fylt att.

Ein liten rest stikk opp av bakken ved kyrkja

Tiltak	Handlingsplanen
Registrere dei fysiske krigsminna i Vrådalen	Kap. 1.10
Gjere nokre av forsvarsverka tilgjengeleg for publikum. Merke løype og setje opp skilt.	Kap. 1.11
Vurdere vernestatus på forsvarsverka ved Steane/Reinskås	Kap. 2.11

5.2 Gruver og skjerp

Olav Grå kom til Kviteseid på 1600-talet. Kor han kom frå veit ingen sikkert. Han kom truleg først til Gråsvoll i Fjågesund, som skal vera oppkalla etter han. Etter kvart slo han seg ned på Tveit i Tveitgrendi. Det kan vera han som har bygd på andre høgda på Tveitloftet. Det er mange soger om Olav Grå. Han var sølvsmed, og han skal ha funne sølvgruver mange stader rundt i Kviteseid. Somme meinte jamvel at han hadde funne sølv under loftet på Tveit. Truleg var det stole sølv frå Kongsberg han arbeidde med. Dette var sjølvsagt ulovleg. Sogene om Olav Grå og sølvgruvane hans, har nok vore med til å vekke interessa for skjerp i Kviteseid.

I Kviteseid er det registrert svært mange gruver og skjerp. Det er også drive kommersiell gruve drift i Dalane og i Morgedal, og litt på Breidalshei.

I Dalane blei det drive etter gedigent⁸ kopar og sølv, og etter koparkis. Drifta starta opp i 1880-åra, og heldt fram til 1917.

I Morgedal er det mest kopar og koparkis som er drive. Når det starta i Morgedal, er litt usikkert, men det var i alle fall prøvedrift i 1860-åra. Så var det vekslende drift fram til 1908 då gruve drifta blei lagt ned.

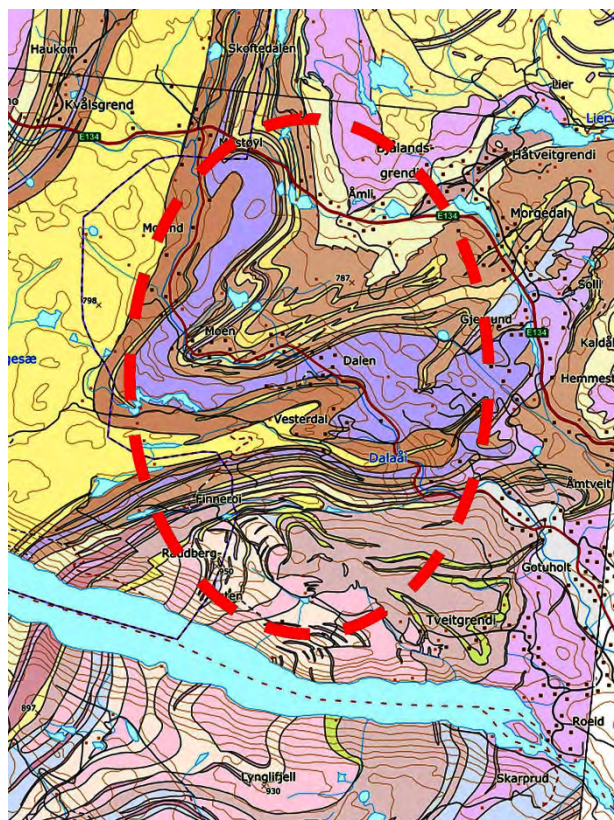
I tillegg til dette finn ein i Kviteseid små gruver med molybden, arsenkis m.m.

I boka «Gruber og skjerp innen gradteigkart E36V Kviteseid» har Johannes Dons ei fullstendig liste over gruver og skjerp i dette området.

I tillegg til det som er med her, er det også to glimmergruver i Kviteseid som blei drive under krigen. Ei på Heivatn, på heia aust for Haukomgrend. Og ei ved Ljosvatn, på heia mellom Bandak og Vråvatn.

På folkemunne heiter det at Kviteseid har like mange gruver og skjerp som heile Telemark har til saman.

Alle som skjerp hadde også med seg tanken om at: «kalven ligg på Kongsberg, men kua ligg i Raubergnuten».

Kartet viser området frå Bandak, over Dalane og nord til Øvre Morgedal.

Koparkis frå Dalane

⁸gedigent, om mineral: rein, skir, ekte

Gullnes kvartsitt brot

Den siste gruva som blei driven i Kviteseid, og truleg i Telemark, var Gullnes kvartsittbrot på sørsida av Bandak på grensa mot Bandakslia. Drifta starta opp her om lag 1895. Kvartsitten som blei drive her gjekk til Borgestad fabrikk i Porsgrunn for å lage eldfast stein av. Gullnes har ikkje vegsamband, og all steinen blei frakta ut med lastebåtar som gjekk på kanalen. Lastebåten «Dyre Vaa» er nok den som har frakta ut mest. Han kunne laste 100 tonn. Fram til 1957 blei alt lasta for hand med trillebor. Vanlegvis var det 5-6 mann som lasta dette på 6 timar. I 1957 blei det bygd ein silo for steinen, og no tok det 15-20 min. å laste opp steinen i båten. Drifta blei lagt ned i 1979.

Martin Sjøveland, og den då 74 år gamle formannen John Kristensen, i fullt arbeide i Gullnesgruva. Bilete er teke av Torbjørg Solberg i samband med eit stykke ho hadde i Varden om gruva.

Siloen som blei bygd i 1957. Den blei riven for nokre år sidan og ligg no på boten av Bandak. Foto: Olav Botnen i Varden

Det bør leggjast til rette for at publikum kan få tilgang til ei eller nokre gruver. Problemet ein står over for er tryggleiken. Dei fleste gruver kan ha noko usikkert med seg

Tiltak	Handlingsplanen
Vurdere opptrykk av «Gruber og skjerp innan gradteigkart E36V Kviteseid»	Kap. 1.12
Sjå dette kap. saman med kap. om Dalaåi. Skilting og turstigar i området mellom Moen/Landsverk/Dalen	Kap. 1.6

5.3 Kraftstasjonar

I 1940 blei Vest-Telemark kraftlag skipa med tanke på å forsyne heile regionen med stabil, og nok elektrisk kraft til alle. Det tok enno mange år før heile regionen var fysisk tilknytt nettet til VTK.

Før dette var det fleire lokale kraftverk som blei sett i gang i området. I Kviteseid var det tre ulike verk i gang før VTK tok over.

Kviteseid elektrisitetsverk

I Kviteseid var det sentrale strøk i Sundbygdi som var først ute med å få til elektrisk kraft. Rett før jul i 1913 samla sju karar seg på kommunehuset i Kviteseid med føremål å skipe eit elektrisitetsverk. Oppsundbekken som renn rett gjennom Kviteseidbyen blei den naturlege kraftkjelda. Det blei bygd ein dam i utløpet av Stemtjønn, og ein reguleringsdam ved Kongsberg. I 1914 var det stiftingsmøte, og alt i 1915 var det i drift.

Verket bestod av ein einfasegenerator som ved 1000 omdreiningar og 5000-5250 volt spenning avga 68 KW. Om turbinen heiter det i spesifikasjonen frå Myrens Verksted:

En enkel turbin paa horisontal aksel for direkte tilkøpling til generator og for anbringelse i støbejems kapsel, konstrueret som peltonturbine med bevægelig kniv- og naalregulering etter følgende data: Effektiv kraftudvikling i HK: 105. Effektiv faldhøide i meter: 215. Antal omdreiningar pr. minut: 1000. Nødvendig vindmengde i liter pr sec.: 47. I fyrste omgang gjekk det med 26.000 meter koparleidning for å føre strømmen ut til abonnentane. (Håkon Ruud, «Gamalt frå Kviteseid 1995»)

Kraftstasjonen slik den står der i dag omkransa av tett lauvskog.

Ljoset hadde kome til dei sentrale strøk i bygda, og blei utvida litt etter kvart.

Kraftstasjonen ligg like på øvre sida av riksveg 41 ved Oppsundbekken. Huset står førebels støtt, men det meste av inventaret er borte.

Kraftverk i Vråliosen

6. august 1924 skriv Petter Flatland som eigar, og Tellef Lien som utbyggjar, avtale om bygging av ein kraftstasjon i Vråliosen. Denne var privat og skulle dekkje behovet for straum til hotell, bustadhus, pakkbu og etter det ein kan forstå berre straum utvendig på butikken.

Turbinen staar med rem i forbindelse med en Kompaunddynamo paa 10 kV og 220 volt. Dynamoen monteres paa strammeskiner og utstyres med vendepoler og magnetregulator, samt en apparattavle som paamonteres et amperemeter, et voltmeter med ohmskala og vendere samt hovedbryter og sikringer. Dessuten opsættes to hornlynvledere med nødvendige jordplater samt en lampe og en elektrisk ovn.

Tellef Lien var frå Treungen. Han og broren Knut Lien, var stort sett sjølvlærde kraftutbyggjarar. Like etter at kraftstasjonen blei bygd i Vråliosen finn vi eit stykke med tittel: «Tiltøke Treungskarar», om brørne i avisa «Noreg».

Kraftstasjonen var i drift til 1955. Etter dette blei det gjort forsøk på å setje kraftstasjonen i stand slik at den kunne visast fram. Dette blei ikkje noko av, og i dag er huset fjerna. Berre haldesteinane står att.

Kraftstasjonen i Vråliosen. Biletet er frå avisa "Noreg".

Fjågesund Elektrisitetsverk

Så tidleg som på 1920-talet blei det skipa eit interessentselskap i Fjågesund som gjekk inn for å bygge elektrisitetsverk i bygda. I denne omgang blei det ingen ting av desse planane.

I 1935 fekk Torjus Fjågesund hand om eit kraftverk som då stod i lia mellom Dalen og Eidsborg. Dette var bygd i 1918, men hadde nesten ikkje vore i bruk.

No tok arbeidet med å få i gang kraftverkt i Fjågesund til.

Det nye kraftverket fekk ei fallhøgde på 150 m, og terrenget var slik at det ville gå med 800 m røyr, derav 600 m nye. Etter undersøking av pristilbod frå ymse firma, vart det bestemt å kaupe trerøyr frå ein fabrikk som heitte Tubus i nærleiken av Sarpsborg. Røyra, som var laga av halvrand plank ca. 3 cm tykk, hadde ein innvendig diameter på 25 cm og var surra med ein grov spesialtråd, og med tettareurring di større trykk dei skulle halde. Desse røyra kosta ca. 10,- kr./m. Heile lengda med trerøyr måtte gravast ned, so dei vart godt beskytta med jord. Ogso denne gravinga vart gjort med spade og hakke i mykje steinfull grunn, og ein mann frå Tubus stod for den fagmessige nedlegginga av røyra. Av ymse årsaker hadde far nå overlatt byggeleiinga til ing. Kjellemo i Lunde, og han organisera og stod for monteringa av maskinene og bygginga av linjenettet. Det vart kjøpt ny generator, og denne gongen vart det vekselstraum, for ein var blitt klar over fordelane med å overføre straumen på høgspennett. Spenninga var rektig nok bare 5.000 volt, men det var meir enn nok til so lita kraftmengde og sopass små avstandar. Maskinen skulle yte 100 kW. (Torjus Fjågesund, «Gamalt frå Kviteseid» 1990)

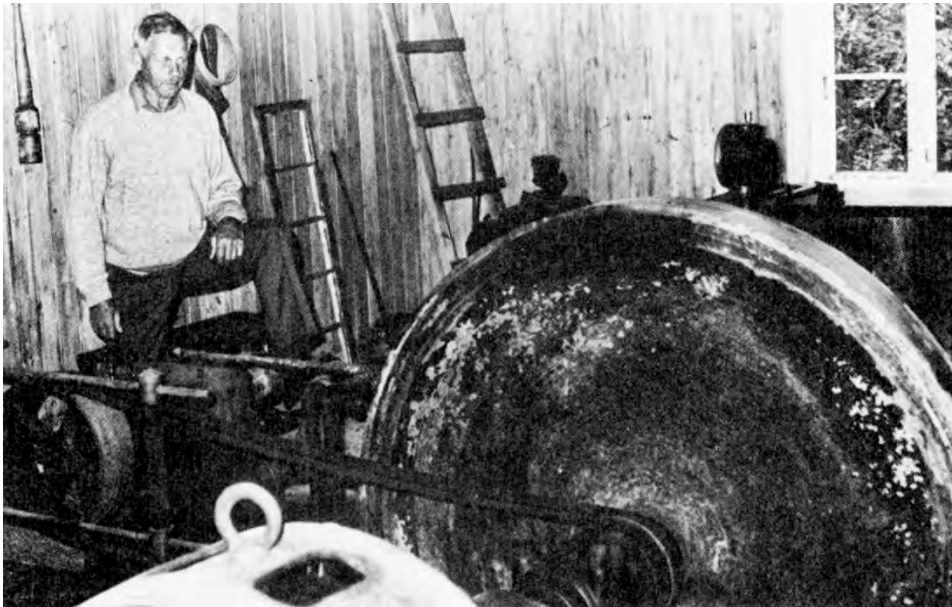

Kraftstasjonen slik den står i dag. Her er det behov for litt vøling.

Verket starta opp 4. mars 1938. I 1952 blei linjenettet utbygd til Bergsto. I 29 år sveiv verket, men i 1967 hadde tida gått frå det, elektrisitetsverket blei stoppa, og Fjågesund fekk straum frå Drangedal.

Torjus Fjågesund skreiv ein artikkel i Gamalt frå Kviteseid i 1990 om dette verket. Han seier det slik « ... men det står der framleis omtrent i same stand. Men trerøyra rotna vekk nokso fort då dei vart ståande tome.»

Torjus Fjågesund i kraftverket i 1990. Bilete frå "Gamalt frå Kviteseid".

No har det gått nye 29 år etter dette er skrive. Truleg er det meste på plass, men her burde det nok til ei form for renovering. Kommunen har sjølv sagt ikkje noko ansvar for dette, men ei hjelpande hand til nokon som vil ta eit tak i dette, hadde nok vore flott.

Kan hende det burde vurderast å verne dette huset med innhald.

Tiltak	Handlingsplanen
Verket som står i Fjågesund bør takast vare på. Kommunen må hjelpe til med å skaffe økonomiske midlar dersom det skulle vera behov.	Kap. 4.1
Kommunen bør vurdere om verket i Fjågesund bør vernast	Kap. 2.12

6 Minnesmerke/steinar

I Kviteseid er det 13 minnesmerke/steinar/bautaer som er reist.

Alt i 1917 tok formannskapet initiativ til å reise ein statue av Tormod Knudsen Borgejorde. Om lag på same tid var det folk i bygda som meinte det burde opp ein minnestein over presten Niels Windfeld. Det drog ut med baa desse to. I 1925 blei den første minnesteinen i kommunen reist i Morgedal: «*Denni steinen hev Morgedølar og Foreningen til Ski-idrættens Fremme reist til minne om skiløparen Sondre Nordheim paa 100 aars dagen etter han vart fødd 10. juni 1825*» Tormodstøtta kom opp i 1937, og minnesteinane over Niels Windfeld og Jens Zetlitz blei reist i 1940. Etter kvart har resten kome opp.

<p>Peter Jørgen Cloumann.</p> <p>Ved Gamlekyrkja. Reist 14. august 1983. Fut i Øvre Telemark</p>		<p>Niels Windfeld.</p> <p>Ved Gamlekyrkja. Reist 1940. Prest i Kviteseid 1767 - 1810</p>	
<p>Magnus B. Landstad.</p> <p>Relieff ved Gamlekyrkja. Avduka 19. juni 1992. Prest i Kviteseid 1834 - 1839</p>		<p>Jens Zetlitz</p> <p>Ved Gamlekyrkja. Reist 1940. Prest i Kviteseid 1811 - 1821</p>	
<p>Telemarks-kyri</p> <p>I bryggeparken. Avduka 17. juni 2006. Les meir</p>		<p>Dyrskusteinen</p> <p>Avduka 19.09.1956 ved Moen. No flytt til sentrum. Les meir</p>	

<p>Sondresteinen</p> <p>Ved det tidlegare Olav Bjålands museum Avduka 14. juni 1925 Vil du lesa meir om Sondresteinen, sjå her: Soga om Sondresteinen</p>		<p>Sondrestatuen</p> <p>Ved skieventyret i Morgedal. Sondre Norheim (1825 - 1897) Avduka 16. januar 1988</p>	
<p>Jørgen Tjønnstaul</p> <p>Meisterspele- mannen, fødd på Tjønnstaul i Åsgrendi 1. juni 1894. (Steinen avduka 1994.) Døydde på Rauland i 1985</p>		<p>Maren Ramskeid</p> <p>Ved Åsgrend-vegen. Avduka 9. juni 2003 Les meir om Maren, sjå her</p>	
<p>Tormodstøtta</p> <p>Ved biblioteket. Tormod Knudsen Borgejorde. Ordførar, stortingsmann, forfattar. Avduka i 1937. Les meir om Tormod, sjå her</p>		<p>Utflyttar- bautaen</p> <p>I Bryggeparken Avduka 18. juli 1992. Les meir om bautaen, og finn ut om kvar steinane er frå. Sjå her.</p>	
<p>Smørbukk- statuen</p> <p>I Eidsto. Avduka 16. juli 2012</p>			

Tiltak	Handlingsplanen
Einskildpersonar og lag/organisasjonar, kyrkje og kommune må hegne om desse til glede for dei som kjem i kontakt med dei.	Kap. 4.6

7 Arkeologiske kulturminne

Arkeologiske kulturminne er ikkje mellom dei prioriterte tema for denne planen. Jmf. vedtekne tema for planen (Formannskapsvedtak 58/18). Det er likevel naturleg at dette emnet blir nemnd i planen.

I Askeladden.no er det registrert 296 arkeologiske minne. Av desse er 33 gravfelt (fleire røysar i same område) og 55 gravminne. Det er også registrert 42 funnstader.

Ved seinare revisjonar av denne planen vil det vera naturleg at arkeologiske kulturminne blir eit prioritert tema.

7.1 Gravminne

Her vil vi berre nemne nokre av dei største områda med gravminne/felt.

I Åsgrend er det rike område med gravfelt. Både Gjelstad og Heggtveit har sine område.

I Morgedal er det område med gravfelt særleg i området i og rundt Bjålandsgrenda.

Gravminna langs Bandakvassdraget og Vråvatn/Nisser, er omtala andre stader.

Ein del av desse gravhaugane er utgravne og viser rike funn av øksar sverd og andre reiskapar. Funna på Gotuholt og Lundevall i Lundevallsgrend, og Flatland i Vrådal er døme på rike funn. Dei fleste haugane er ikkje gravne ut, og kan sjølvstakt innehalde funn av ulikt slag. I tillegg til dette er det registrert funnstader der ein først og fremst har funne einskildfunn.

Funnet på Bygland i Morgedal

Hausten 1944 fann Eivind Bygland ei samling av reiskapar og våpen, under det som såg ut som ei røys, i utkanten av jordet. Heile samlinga ligg i dag i Oldsaksanlinga i Oslo. Dette funnet er eit av dei rikaste i landet i sitt slag. Byglandssmeden må ha vore svært dyktig og produktiv. Tidfestinga er om lag år 950 e. Kr.

Eit lite utval frå funnet på Bygland. (Frå Telemark historie)

«Vi må derfor slå fast at det dreier seg om et gravanlegg frå vikingtiden av høyst usedvanlig karakter.» Konservator Charlotte Blindheim.

I området i og rundt Bjålandsgrend

er det funne fleire gravfelt og røysar. Her vil vi nemne to jamgamle graver i dette området som er tidfesta til folkevandringstida. (400 - 550 år e.Kr) Ut frå funna i haugane er dette truleg ei mannsgrav og ei kvinnegrav og gjev tydeleg merke på rikdom.

«.. so den mannen som kunne ha sovore med seg i haugen har visseleg vore noko av ein gauve. Somme granskarar har hevda at slike stormenn frå eldre jernalder ikkje berre hadde verdsleg makt, men ogso beint fram har vore i stand til å skaffe seg guddommeleg status» Aa. Olsnes, Kultursoga.

Dette postkortet viser Bjålandsgardane midt på bildet. Noko nedanfor desse gardane låg truleg Bø-garden, den eldste garden i Morgedal, som ikkje finst i dag. Heile dette området ligg innanfor Kulturlandskapsområde KLI i kommuneplanen. Foto: Normann

Dei rike funna i Morgedal bør gjerast betre kjent. Skieventyret i Morgedal er ein del av Vest-Telemark Museum. Det vil vera naturleg at dette museet kunne finne plass til ei skikkeleg orientering/utstilling om desse rike funna. Det bør ogso koma betre skilting av funna på aktuelle stader.

Tiltak	Handlingsplanen
I samarbeid med Skieventyret/VTM vise fram funna som er gjort i Morgedal - lage ei utstilling	Kap. 1.13
Informasjonstavler av aktuelle funn og lokalitetar	Kap. 1.2

7.2 Kulturminne i skog og utmark

Vi veit at det framleis er svært mange kulturminne som ikkje er funne. Mose og lyng kan løyne mange verdifulle kulturminne. Det er blitt gjetta på at vi kjenner mindre enn 10% av alle freda kulturminne som finst⁹. Samtidig veit vi også at mange forsvinn av ulike grunnar. Det blir hevda at halvparten av alle gravminne kan ha blitt borte sidan mellomkrigstida.

Dette betyr at går du deg ein tur i skogen, eller i utmarka er det mykje truleg at du fer forbi både eitt og kanskje fleire automatisk freda kulturminne. Dette er ting du ikkje utan vidare kan sjå. Du vil kanskje også sjå restar etter andre kulturminne som viser at her har vore aktivitetar av ulik slag.

Kulturminneloven seier at ein ikkje utan løyve kan setja i gang tiltak

«som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annan måte utilbørlig skjemme fredet fast fornminne eller fremkalle for at dette kan skje».

Dette betyr at dersom du aktivt leitar etter automatisk freda kulturminne, og til dømes set i gang graving for å finne noko, er dette ulovleg og du kan i verste fall bli straffa.

Samtidig veit ein at svært mange kulturminne er funne i samband med graving av ulikt slag, og at det på den måten har dukka opp verdifulle kulturminne.

Namn kan vera viktige peikepinnar på kva ein kan finne av kulturminne. Til dømes kan du vera sikker på at det har vore tjørebrenning på ein stad som i dag heiter Tjøruhjellen.

Ei uregistrert kolgrop.
Går du tur i skogen er dette eit av dei kulturminna du lettast kan sjå.

KulturminneID -133671
Slagghaug, delvis kuttet av gårdsvei. **Flintfunn gjort i selve haugen.** [...]
(Funn 18. september 2008 av arkeolog Sigrid Gundersen - Funnet viser at her har steinalderfolk halde til over tid.)

⁹ Dette gjeld då først og fremst kulturminne frå før 1537

For den som ferdast i skog og mark, og får sjå noko som kan vera eit automatisk freda kulturminne, er det viktig å melde frå. Dette kan du til dømes gjera til kommunen, eller direkte til kulturminneavdelinga i fylket. Ta eit bilete og finn gjerne koordinatane for funnet.

Døme på ting du kan sjå i skog og utmark kan vera:

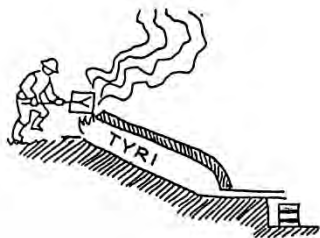
1. Kolbrenningsholer
2. Restar etter tjørebrenning
3. Jernframstillingsanlegg
4. Buplassar
5. Vegar
6. Fangstanlegg
7. Gravminne

[....]

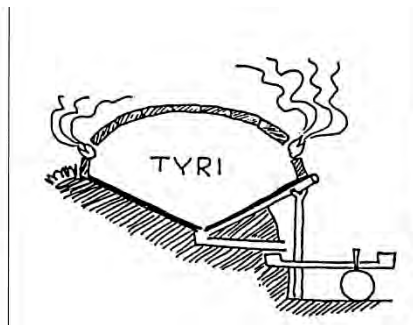
*Ferdast i skogen med vake sinn
Freden og venleiken der er din!*

*Haakon Lie
(utdrag)*

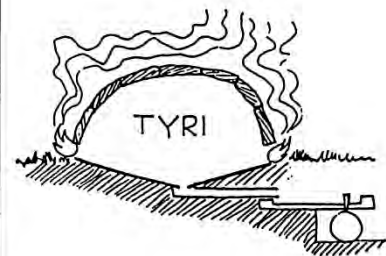
Tiltak	Handlingsplanen
Gjera kjent reglar for funn av automatisk freda kulturminne	Kap. 1.14

Tjørubrenning i grøft
(Frå «Kulturminner i skog»)

Tjøruhjell

Tjørumile

8 Skihistorie

Ski har vore, og er ein viktig del av Noregs kulturarv og identitet. Skia var viktige fordi folk kunne bevege seg over store avstandar på vinterstid, og dei var nødvendige til jakt og arbeid. Kunnskapen om å lage ski til ulike formål og terreng gjorde at den snødekte bakken ikkje var til hinder, men til hjelp for å flytte seg over store avstandar.

I Noreg har vi uttrykket «født med ski på beina», det fortel kor viktig ski er i norsk historie. Ski kjem av ordet «skið» som betyr splitte eller kløyve. Det var starten på dei første skia, ein kløyvde eit trestykke og festa dei på føtene.

Morgedal har vore viktig for utviklinga av den moderne skisporten slik vi kjenner den i dag.

MORGEDAL — VOGGA AV DEN MODERNE SKI-IDROTTE

Morgedal er ei god snjobygd. Den fyrimon hev bygdi havt framom både Seljord og hovudsoknet Kviteseid og bygdar lenger sud og vest som ligg lågare i lende og vassdrag og er meir utsett for varm luft, sludd og tøy. [.....]

Meir eller minder dreiv dei løypingi i alle snjobygdar, men hossleis fær Morgedal den noko omstridde breidde i tradisjonen og skireferati frå eldre og nyare tid? Nokon vil svara det var Sondre Norheim og Hemmestveitane. Jaja, men det som dreiv fram og ala desse løyparane, dei vilkår som la seg slik til rettes at det laga seg ei moderne ski-idrottens vogge?

(«Morgedal - Skisportens vogge» av Torjus Loupedalen.)

Dei moderne skia frå Morgedal

Det tok lang tid før vanlege folk byrja å bruke skia til anna enn arbeid. Midt på 1800-talet byrjar det å bli tilstellingar der folk samlast for å leike og konkurrerer på ski.

Då «Centralforeningen for Udbredelse av Legemsøvelser og Vaabenbruk» starta arbeidet sitt med å registrere dei ulike skitypane rundt i landet, blei det meir «standardisering» av skia.

Dei arrangerte skiutstillingar og plukka ut skimodellar som blei sendt rundt i landet som normski som lokale skimakarar kunne etterlikne.

«Foreningen for Ski-Idrettens Fremme» heldt fram med dette arbeidet, og i 1896 fikk Fritz Huitfeldt gullmedalje for sine ski av Telemarks-type.

Telemarksskia med innsving blei modell for skiproduksjonen i Noreg i lang tid framover. Jamvel i dag er denne type ski mal for moderne ski. Desse skia var ei etterlikning av skia som Sondre Norheim laga.

Sondre Norheim

blei fødd på Øverbø i 1825, og levde i Morgedal fram til han 59 år gammal emigrerte til USA.

Sondre var ein lystløypar, og han var ein føregangsmann både med skiutstyr, og måtar å løype på. I tillegg kom det folk etter han her i Morgedal som også var lystløyparar.

Her kan nemnast Torjus og Mikkel Hemmestveit.

Sondre var ein utløyssande faktor i det å utvikle skiløyping til idrett og moro, men tida var der også.

Lokalt var det menn som Florentz, Bakke og andre blant

Kong Olav avdukar statuen av Sondre Norheim 16. januar 1988. Foto: Morgedal idrettslag

dei «finare» i bygdene som viste interesse, var domarar på skirenn og gav pengar til premiar.

I Kristiania vakna også interessa for skigåing, og også her blei Sondre eit «ikon» for sporten. Her kjem delar av eit referat frå «Aftenbladet» for 10. februar dagen etter det store skirennen i Kristiania i 1868.

«Det af Centralforeningen foranstaltede Præmie-Skirend foregik, som averteret igår den 9. i Trakten om St. Hanshaugen og Christiania Skydebane og i Overensstemmelse med det udstedte Program. — — —»

[....] Af samtlige udmærkede Vinderen af 1. Præmien sig og stod langt over enhver anden. Der var noget så mærkelig ved hans Rend og Gang på Skierne at man måtte tro, at det for ham var den medfødte og den naturlige Måde at bevæge sig på. Med Staven som en Spadserstok i den ene Hånd og Huen i den anden satte han udover i susende Fart, og ret som det var, gjorde han et Hop, så Skierne i 2 a 3 Skilængder ikke berørte Marken, og når han kom ned efter et sådant Sprang var det ikke Spor af Ustøhed eller Balanceren. Han tilbagelagde Banen, 1/ Mil i temmelig kuperet Terræn på i8 Minutter, 55 Sekunder og blev af Bedømmelseskomiteen på samtlige 4 Punkter meddelt Karakteren «Udmærket» med Tillæg ved den ene Post «Virtuositet i Hop uden Stav». Når man har seet Sondre Ouversen Noreim og man erindrer at Manden nu er 43 år gammel, kan man først gjøre sig en rigtig Forestilling om, hvad en Skiløber af første Rang i sin sprækeste Ungdom vilde kunde præstere.

— De va vel store låmir de løppte i Kristiania, spurde dei Sondre då han kom heimatt.

— Å — du veit dei va nok store, men du veit eg sill' nå løppt dei mæ ett kvartel jordeple på ryggen, svara Sondre.

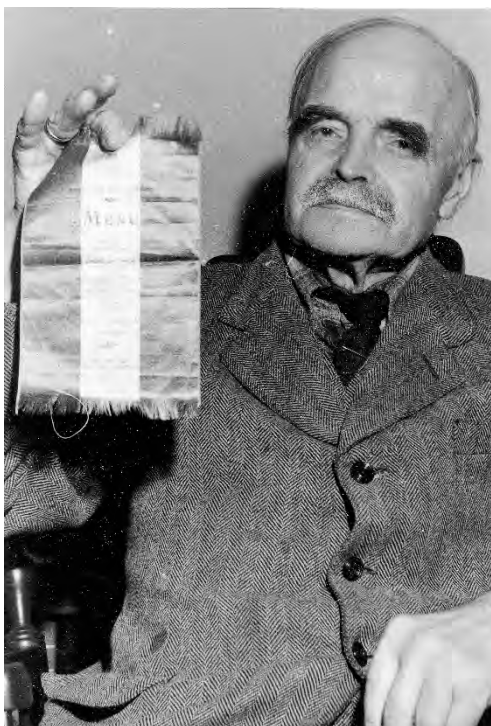
Olav Bjaaland

Låmi var lagt og andre fylgde etter, ikkje minst Olav Bjaaland, som var med Roald Amundsen til Sørpolen. Han var også både skiløypar og skimakar, bae delar viktig på denne ekspedisjonen.

Ord og uttrykk frå Vest-Telemark som har nådd ut i verda:

- Telemarkski, Telemarksving, Telemarknedslag og ikkje minst slalåm.

Slalåm betyr sla (helling) og låm (spor i snøen) .

Olav Bjaaland på sine gamle dagar. Her viser han fram menyen for velkomst-middagen som blei halde då ekspedisjonen kom heim att frå Sørpolen. Det var kraftige saker. Fotograf: Ukjendt

Framkarernes Velkomst-Middag

MENU

Polarsuppe
Krystaldråber

Hvalfisk med Fetolje
Sælhundsblod

Skin frå Haakon VII
Platsen

Ikkje á la Lindstrøm
Sydpolske Grønsager

Pigviner
Syden Skum

Polaris med
Hvalrostender

Fram-frugter

«DEN RØDE SAL»
GRAND HOTEL,
KRISTIANIA
5-7-1912

Den første Vinter-OL elden

Frå Øverbø i Morgedal starta den fyrste vinterolympiske fakkelfstafetten i 1952. I grua blei fakkelen tent av sørpolfarar Olav Bjaaland og etter 92 etappar blei den vinterolympiske eld tent på Bislett i Oslo.

I 1956 var Vinter-OL i Cortina i Italia og italiendarane ordna med OL-eld sjølv. I 1960 blei ein ny fakkelf tent i Morgedal, og den tente OL-elden i Squaw Valley i USA. Morgedal sin OL-eld blei storpolitikk og grekarane fekk pressa gjennom at frå 1964 skulle både sommar- og vinter-OL elden tennast i Hellas. Til Lillehammer-OL i 1994 blei ein ny eld tent i Morgedal og frakta landet rundt før den kom til OL-byen Lillehammer. På nytt blei det storpolitikk, og med vedtaket i den Internasjonale Olympiske komité med aldri meir OL-eld frå Morgedal, er kanskje den siste OL-fakkelf tent i Morgedal.

Norsk Skieventyr i Morgedal

I dag er det skimuseet i Morgedal som tek vare på og formidlar tradisjonen om skiløyping og skileik. Slik seier dei det sjølv:

Museet gjev innsikt i skieleiken som føregjekk i bakkane i Morgedal i 1850-åra og som var starten på den moderne skiidretten, generell skihistorie og sjølvstilt historia om pioneren Sondre Norheim. Vidare fortel utstillingane om kappløpet mot Sørpolen, om Noregs første skivoksfabrikk og saga om den olympiske elden. Interaktiv utstilling om snowboard og twintip. Til slutt: i stort format og på tre skjermar blir du med på telemarksløyping på eit nivå som vil friste deg til straks å spenne skiene på og berre kaste deg ut i skieventyret!

Skieventyret har i dag den største samlinga av litteratur om skihistorie her i landet. Det meste er godt dokumentert her.

Mange av dei mest kjende skiløypene og dei stadene som la grunnlaget for skikulturen er også dokumentert. Det står truleg att ein del som burde dokumenterast. Her er ei oppgåve for idrettslag og Skieventyret i fellesskap å dokumentere desse betre enn i dag. Øverbø er ein viktig historisk stad for den moderne skisporten. Morgedal idrettslag eig staden. Eit samarbeid mellom idrettslag og kommune er nødvendig for å vedlikehalde plassen og legge til rette for formidling.

Vil du sjå litt meir om skimaking? [Sjå her.](#)

Vil du sjå litt meir skihistorie? [Sjå her.](#)

Tiltak	Handlingsplanen
Samarbeide med VTM om å halde oppe og formidle skitradisjonen frå Morgedal	Kap. 1.15
Få merka opp viktige stader, låmer og bakkar for å ta vare på skitradisjonen. (Kartfesting med koordinatar)	Kap. 1.16
Vurdere fredning av Øverbø	Kap. 2.13

9 Forvaltning av kulturminne i Kviteseid kommune

Viktige aktører i forvaltning av kulturminne i Kviteseid kommune:

Miljøverndepartementet (MD) er øvste myndigheit.

Riksantikvaren (RA) er MD sitt utøvande direktorat i kulturminnesaker.

RA forvaltar *freda* objekt etter Kulturminnelova (KML). Mynde til å vedta freding, oppheva og å gje dispensasjon frå fredingsføresegner.

Fylkeskommunen v/ Kulturavdelinga (FK): Forvaltar RA sitt mynde etter KML på *regionalt* nivå. Fylkeskommunen gjev og uttale i saker som gjeld nyare tids kulturminne

Kviteseid Kommune.

Kommunen har ansvar (og mynde) for forvaltning/ivaretaking av kulturminne med heimel i Plan- og bygningslova. Kommunen har to roller: som eigar, og som forvaltar av lovverket.

Kviteseid Kommune eig og/eller forvaltar fleire verdifulle bygningar/anlegg:

Dei freda bryggene, biblioteket ??

Private eigarar

Private eigarar forvaltar det store fleirtalet av faste kulturminne i Kviteseid kommune. Det gjeld som regel alle kulturminne knytt til landbruket: Gamle tun og tunbygningar, staular og utmarksbygg m.m. Fleirtalet av automatisk freda kulturminne er også i privat eige og på privat grunn. Eigar pliktar å sjå til at ev. tiltak er i tråd med gjeldande lover, føresegner og planar for kulturminnet, og å henta inn naudsynte løyve til tiltak.

9.1 Mål og strategiar

Mål for forvaltning av kulturminne i Kviteseid kommune:

1. **Redusera tapet av faste kulturminne til 0,5 % per år i samsvar med nasjonale mål**
2. **Sikra eit representativt utval av verdifulle kulturminne i bygdene i Kviteseid kommune**
3. **Gjera kulturminne til viktig ressurs for lokal samfunnsutvikling og omdømebygging**

Strategiar for Kviteseid kommune sitt arbeid med kulturminnevern:

1. Kunnskapsbygging og informasjon

Oppdatert *kunnskapsgrunnlag* om kulturminne i Kviteseid kommune. Registrering m.m.

Informasjon om kulturminne og kulturminnevern på heimesida og i publikasjonar frå Kviteseid Kommune. Skilting og infotavler m.m.

Kurs: «Kulturminnesøk», praktisk restaureringsarbeid, søknadsskriving

Opne møte om kulturminne

2. Aktiv forvaltning som myndigheit

Oppdatert kulturminneplan og anna plangrunnlag for kulturminnevern

Gjennomføring av planlagde tiltak

Ivareta kulturminne i plan- og byggesaker. Oppfylging av tilsynsplikt.

3. Aktiv forvaltning som eigar/forvaltar

God kvalitet på restaurering, vedlikehald og skjøtsel av verdifulle kulturminne som kommunen eig/forvaltar.

4. «Hjelp til sjølvhjelp» og samarbeid

Kviteseid kommune skal *samarbeida* med eigarar, frivillige lag og organisasjonar, og med kulturminnestyremaktene og fagmiljø på regionalt og nasjonalt plan i arbeid med kulturminnevern. Fleirtalet av faste kulturminne er i privat eige. Restaurering er ressurskrevjande. Kviteseid kommune skal primært bidra med rådgjeving og hjelp til å skaffa ekstern finansiering til restaurering/sikring.

9.2 Retningslinjer for forvaltning

Generelle retningslinjer

Kviteseid Kommune legg til grunn at auka kunnskap og haldningar/motivasjon er avgjerande for å nå måla for forvaltning av kulturminne, og at *vern gjennom bruk* skal vera ein hovudstrategi i kommunen sitt arbeid.

Verdifulle kulturminne skal prioriterast for offentlege tilskot/støtte.

Restaurering skal leggja til grunn antikvariske prinsipp så lang råd.

Retningslinjer for freda kulturminne

For freda kulturminne gjeld forbod mot å endra, skada, riva eller fjerna kulturminnet utan løyve frå RA eller *kulturavdelinga i fylkeskommunen (FK)*. Forbodet gjeld både eksteriør og interiør. Alle tiltak etter PBL skal vera godkjende av RA/FK før Kviteseid Kommune kan gje løyve.

Retningslinjer for verna kulturminne

For verna kulturminne gjeld forbod mot å endra, skada, riva eller fjerna kulturminnet utan løyve frå Kviteseid Kommune. Forbodet gjeld til vanleg berre eksteriør (døme: fasadeendring på verna bygg). Når det er grunn til å tru at tiltaket kan forringa kulturminneverdien, skal kommunen henta inn uttale frå FK før løyve til tiltak kan gjevast.

Retningslinjer for kulturminne med byggjeår før 1850

For bygningar med byggjeår før 1850 skal kommunen henta inn uttale frå FK før løyve til tiltak kan gjevast.

Retningslinjer for kommunalt verneverdig kulturminne

For verdifulle kulturminne skal kommunen henta inn uttale frå FK før det vert gjeve løyve til tiltak etter PBL, når det er grunn til å tru at tiltaket kan forringa kulturminneverdien.

10 Handlingsplan

KULTURMINNEPLAN

KVITeseID KOMMUNE 2020-2023

Dette dokumentet utgjør handlingsdelen av Kulturminneplan for Kviteseid Kommune. Planen er ein *kommunedelplan* etter Plan og bygningslova §11. Handlingsplanen gjeld tiltak som ein tek sikte på å utføre i første 4-årsperioden etter vedtak av planen. Handlingsplanen skal *rullerast* minst kvart 2. år og samordnast med kommunen sin økonomiplan. Handlingsdelen legg til grunn mål og strategiar for Kviteseid kommune sitt arbeid for kulturminnevern omtala i planen sitt kap. 8. Tiltak er lista opp i uprioritert rekkefølge.

Dato for siste revisjon av planforslag -	
Dato for Kommunestyret si godkjenning av planen	
Dato for siste revisjon/rullering av Handlingsplanen	
Dato for neste rullering av kulturminneplanen (innan 4 år etter vedtak)	

KK=Kviteseid kommune,

	Tiltak	Tid	Ansvar
1 Til kunnskap og informasjon			
1.1	Plandokumentet blir lagt ut til gjennomsyn	2019	KK
1.2	Informasjonstavler Setje opp informasjonstavler etter ei tiltaksliste.	2020 - 2023	KK
1.3	Vurdere behov for å registrere bygningar med byggeår mellom 1900 og 1950. Gjeld i denne perioden særleg Kviteseid sentrum og Eidsto	2021	KK
1.4	Opne møte om kulturminne og lokal historie i samband med at kulturminneplanen blir lagt ut.	2019/2020	KK
1.5	Oppmode og inspirere bygdefolk om å finne og registrere kulturminne	2020	KK/Historielag/Turlag
1.6	I området (KL2 i Dalane) bør ein få lagt til rette for ei turløype som kan vise fram kulturlandskapet, gruedrift og fløtningsanlegg. Informasjonstavler sjå 1.2	2020	KK/Turlag/Historielag
1.7	Pilgrimsvegen - Kulturminnevegen - Kyrkjevegen - lage avtaler om rydding av vegen med frivillige lag/org.	2020	KK/Turlag/Vel-lag/Historielag
1.8	Sjå til at St.Olavs-kjelda blir teke vare på ved utarbeiding av ny reguleringsplan for E134		KK
1.9	Rette opp feil i «Askeladden» i omtalene som er oppført for kvar kyrkje	2020	KK/Riksantikvaren
1.10	Registrere dei fysiske krigsminna i Vrådal	2021	KK
1.11	Gjere nokre av forsvarsverka tilgjengeleg for publikum. Merke løype og setje opp skilt. Sjå 1.2	2021	KK/Visit Vrådal
1.12	Vurdere opptrykk av «Gruber og skjerp innen gradteigkart E36V Kviteseid»	2021	KK/Historielaget
1.13	I samarbeid med Skieventyret/VTM vise fram dei arkeologiske funna som er gjort i Morgedal - lage ei utstilling	2020	KK/ VTM- Skieventyret
1.14	Gjera kjent reglar for funn av automatisk freda kulturminne. Sjå 1.5 og 1.6	2020	KK

1.15	Samarbeide med VTM/Skieventyret om å halde oppe og formidle skitradisjonen frå Morgedal	2020	KK/ VTM-Skieventyret
1.16	Få merka opp viktige stader, låmer og bakkar for å ta vare på skitradisjonen. (Kartfesting med koordinatar)	2021	KK/ VTM-Skieventyret
1.17	Oppmode historielag, grendelag, einskildpersonar og grupper om å samle inn opplysningar om husmannsplassar i kommunen. GPS- verdier bør vera med.	2020	KK/Historielag/ Grendelag m.m.
1.18	Oppmode historielag, grendelag, einskildpersonar og grupper om å samle inn opplysningar om ulike hustypar (t.d. loft, smier o.l) i kommunen. Alle bør fotograferast.	2021	KK/Historielag/grendelag einskildpersonar
2 Kviteseid Kommune si forvaltning som planmyndighet			
2.1	Verdifulle kulturmiljø i kommunen sin arealdel. Arealdelen er nett vedtatt for 10 år. Ved neste revidering bør dette vera eit tema.		KK
2.2	Vurdere å verne eit større område rundt dei freda bryggene. Særleg veg og mur ved Smeodden	2020	KK
2.3	Når nye reguleringsplanar blir laga og gamle blir revidert må ein ha som målsetjing at Kviteseidbyen skal vera eit godt og tenleg sentrum for kommunen som tek vare på tradisjonar, og kan utvikle seg for framtida.		
2.4	Kommunen bør ha god kontakt med ABB om framtida til slusene Småstraum og Storstraum sluser. Vurdere om slusene bør få vernestatus	2020-2023	KK/ABB
2.5	Omsynet til Øy- og sluselandskapet i Vrådal ligg i arealdelen i kommuneplanen.	2019	KK
2.6	Vurdere vern av delar av området rundt Dalaåi med fløtningsdammar	2020	KK
2.7	Kommunen bør ta ein gjennomgang av SEFRAK-registeret og sjå om den er rett i dag	2020	KK
2.8	Kommunen bør vurdere om Vråliosen hotell og skulestoga i Ordal bør få vernestatus	2021	KK
2.9	Etter ein ny gjennomgang av SEFRAK-registret kan det vera aktuelt å vurder om det er fleire hus som bør fredast	2021	KK
2.10	Vurdere vernestatus på forsvarsverka ved Steane/Reinskås	2021	KK
2.11	Kommunen bør vurdere om Fjågesund kraftverk bør vernast	2020	KK/Grunneigar/ grendelag
2.12	Vurdere fredning av Øverbø	2020	KK
2.13	Bruke kulturminneplanen som grunnlag for å lage nye rettningslinjer for tildeling av SMIL-midler	2020	KK
3 Kviteseid Kommune si forvaltning som eigar			
3.1	Ta vare på dei freda bryggene – «Vern ved bruk»	Fortløpande	KK
3.2	Sikre tilkomst til dei freda bryggene	Fortløpande	KK
3.3	Kviteseid bygdetun - vera ein aktiv eigar av bygdetunet i samarbeid med VTM	Fortløpande	KK
4 Hjelp til sjølvhjelp. Samarbeid			
4.1	Halda fram med rådgjeving og hjelp til private eigarar for å skaffa støtte og tilskot til restaurering frå Kulturminnefondet og andre kjelder.	Fortløpande	KK

4.2	Samarbeid med Telemarkkanalens venner og Telemarkskanalen	Fortløpande	KK/
4.3	Saman med Brukseierforeningen, halde oppe vassdraget i Vrådalen for båttrafikk	Fortløpande	KK/ABB
4.4	Alle SEFRAK-registrerte hus må kommunen ha eit ansvar for å fylgje opp når det er spørsmål om vøling, endringar og ev. riving	Fortløpande	KK
4.5	Kommunen må ha eit godt samarbeid med Riksantikvar og fylkeskommune om dei freda husa i kommunen.	Fortløpande	KK/Riksantikvar/ Fylkeskommune
4.6	Einskildpersonar og lag/organisasjonar, kyrkje og kommune må hegne om minnesmerka/steinane/bautaene til glede for dei som kjem i kontakt med dei.	Fortløpande	

Tiltaksliste for 1.2 i Handlingsplanen

	Tiltak	Tid	Ansvar
1.2	Informasjonstavler Setje opp informasjonstavler etter ei tiltaksliste.	2020 - 2023	KK

Kapittel	Tiltak
2.1.2 - Spjotsoddsundet og Sunde-sundet	Informasjonstavle ved Sundet bru må reviderast og fornyast (Vegvesenet!)
	Informasjonstavler ved Spjotsodd og Smeodden brygger
2.1.3 - Kviteseid brygge med Kviteseidbyen	Informasjonstavler og tilgang til databasert informasjon må etablerast
2.3 - Dala- og Morgedalsåi	Setje opp informasjonstavler langs vassdraget på laglege stader.
3.1.1 - Pilgrimsvegen	Informasjonstavler - på høvelege stader langs vegen
3.1.3 - Kulturminnevegen	Informasjonstavler - Brunkeberg, Gotuholt, Sentrum
3.1.3 - Kyrkjevegen	Informasjonstavler - 1) v/bygdetunet, 2) v/Heia (turløypa), 3) v/Eidsto
5.1 - Tyske forsvarsverk i Vrådalen	Gjere nokre av forsvarsverka tilgjengeleg for publikum. Merke løype og setje opp skilt.
5.2 - Gruver og skjerp	Sjå dette kap. saman med kap. om Dalaåi. Skilting og turstigar i området mellom Moen/Landsverk/Dalen
7 - Arkeologiske kulturminne	Informasjonstavler av aktuelle funn og lokalitetar. I denne perioden særleg Morgedal

11 Vedlegg

11.1 - Vedlegg 1 - langs vassdraget

Dette vedlegget gjev døme på ulike funn, ting og stader langs vassdraget som har ein historie å fortelje, og vera med å inspirer til å kartlegge slike ting. Denne lista blir aldri «full». Her kan ein fylle på i «all framtid».

Hugs bilete og koordinatar til staden.

Funn	Koordinatar	Bilde
Fyrlykt på Digernes	Nord 59°23.5378573' Aust 8°22.2344178'	
Blytts hage I dei varme fjellsidene langs nordsida av Bandak er det ein svært variert og rik flora. Botanikeren Matthias N. Blytt var i Kviteseid i 1838 og fann ein stad med svært variert flora. I ettertid kalla "Blytts hage". Sjå «Gamalt frå Kviteseid 2016» og 2017	Nord 59°23.6712443' Aust 8°23.5059891'	
Futholo Ei hole i lia like over strandkanten på sørsida av Bandak. Skal gå gjennom fjellet til Vrådal.		
Damman I Skarprudstraumen. T.v. Segelmerke med ljøs. T.h. Den eine av damman. Festa		

11.2 - Vedlegg 2 - langs vegar

Dette vedlegget gjev døme på ulike funn, ting og stader langs vegane som har ein historie å fortelje. Denne planen skal vera med til å inspirer til å kartlegge slike ting.

Hugs bilete og koordinatar til staden.

Funn	Koordinatar	Bilete
Foldset bru ved Skreosen	Nord 59°21.4417' Aust 8°9.2345'	
Brua frå Vrålioson og til vestsida av Vråvatn	Nord 59°21.6752' Aust 8°9.9585'	
Nordbømoen i Vrådal (100 km fra Kragerø)	Nord 59°19'26.88904" Aust 8°25'57.9494"	
Gamleveg til Morgedal ved Omland (100 kilometer fra Skien)	Nord 59°26.521' Aust 8°27.233'	
Vasskupe ved Heggland i Vrådal. Her kunne hesten få drikke på vegen.		
Fegdetjønn E134 - ved Vigdesjå Dette er ei myr som skulle vera botnlaus. Vegen måtte gå rundt.	Nord 59°26.7247' Aust 8°33.1312'	

11.3 - Vedlegg 3 - Hus i SEFRAK-registeret utan direkte tilknytning til landbruket

Sefrak_ID	Bygningstype	Objektnavn	Opprinnelig funksjon	Nåværende funksjon	Opprinnelig sosial miljø-sammenheng	Tidfesting	Tre-kant-farge
0829-0001-023	181 - Garasjeuthus anneks til bolig	VAREHALL/ BRYGGE, VRÅLIOSEN	882 - Godslager, pakkhus	312 - Hytte, sommerhus	24 - Næringsdrivende i handel og tjenesteyrker	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0001-025	511 - Hotellbygning	HOTELL, VRÅLIOSEN TURISTHOTELL	571 - Hotell	571 - Hotell	24 - Næringsdrivende i handel og tjenesteyrker	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0001-032	219 - Annen industribygning	GAMALT SAGBRUK, SKREDOSEN SAG OG HØVLERI.	483 - Hus for produksjon av trelast, møbler m.v.	0 - Ingen funksjon	24 - Næringsdrivende i handel og tjenesteyrker	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0003-076	322 - Butikk/forretningsbygning	FORRETNINGS- BYGGNING, TRUDVANG, VRÅDAL	511 - Enfamiliebolig	565 - Hus for omsetning av dagligvarer/bransjevarer	28 - Selskap, organisasjon, se merknad	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0003-084	419 - Annen eksp. og terminalbygning	VAREHALLEN OG EIDSTO BRYGGE, VRÅDAL.	882 - Godslager, pakkhus	543 - Hus for lagring av utstyr knyttet til fiske/sjøbruk (i forb. med kai)	28 - Selskap, organisasjon, se merknad	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0004-053	181 - Garasjeuthus anneks til bolig	BERGSTO GRENDEHUS, FJÅGESUND.	761 - Hus for uddifferensiert grunnskole	773 - Velhus m.v.	14 - Offentlig institusjon, se merknad	183 - 1800 tallet, tredje kvartal	Gul
0829-0006-043	249 - Annen landbruksbygning	TINGSTOGE, NESET, KVITSEID	664 - Hus for politi og rettsvesen	149 - Hus for andre allmenne lagerformål, se merknad	25 - Bonde	182 - 1800 tallet, andre kvartal	Rød
0829-0009-004	419 - Annen eksp. og terminalbygning	PAKKBU, KVITSEID BRYGGE, KVITSEID.	882 - Godslager, pakkhus	0 - Ingen funksjon	28 - Selskap, organisasjon, se merknad	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0009-019	111 - Enebolig	VÅNINGSHUS, SKIBSTED SØNDRE, KVITSEID	611 - Enfamiliebolig	211 - Enfamiliebolig	12 - Sivil embetsperson	183 - 1800 tallet, tredje kvartal	Gul
0829-0009-020	113 - Våningshus	KONTOR FOR SKOREN- SKRIVEREN, SKIBSTED SØNDRE	664 - Hus for politi og rettsvesen	0 - Ingen funksjon	12 - Sivil embetsperson	183 - 1800 tallet, tredje kvartal	Gul
0829-0012-007	113 - Våningshus	VÅNINGSHUSET, FRANKRIKE	581 - Kontorbygning	111 - Bolighus for eier/bruker	28 - Selskap, organisasjon, se merknad	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0012-028	249 - Annen landbruksbygning	SKULESTOVE FOR YTRE DALANE, BJØRNFLATEN	761 - Hus for uddifferensiert grunnskole	187 - Hus for tilvirkning av snekkerprodukter	14 - Offentlig institusjon, se merknad	183 - 1800 tallet, tredje kvartal	Gul
0829-0012-078	662 - Samfunnshus grendehus	UNGDOMSHUS, LANDSVERK, DALANE	773 - Velhus m.v.	0 - Ingen funksjon		184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0016-102	249 - Annen landbruksbygning	SKULESTUA, KVÅLSETH ORDAL	761 - Hus for uddifferensiert grunnskole	773 - Velhus m.v.	14 - Offentlig institusjon, se merknad	184 - 1800 tallet, fjerde kvartal	Gul
0829-0016-144	111 - Enebolig	LANDHANDLER/ VÅNINGSHUS, KAASA, BRUNKEBERG.	565 - Hus for omsetning av dagligvarer/bransjevarer	211 - Enfamiliebolig	24 - Næringsdrivende i handel og tjenesteyrker	182 - 1800 tallet, andre kvartal	Rød
0829-0016-145	181 - Garasjeuthus anneks til bolig	FRYSELAGER, KAASA, BRUNKEBERG.	551 - Hus for flere dyreslag, fôr, redskaper m.v. under ett tak	544 - Hus for lagring av is (til kjøling m.v.)	24 - Næringsdrivende i handel og tjenesteyrker	180 - 1800-tallet	Rød

11.4 - Vedlegg 4 - Listeførte kyrkjer i Kviteseid

I Askeladden er kyrkjene i Kviteseid oppførte på denne måten. Her er mykje som er feil, eller i beste fall upresist.

Kultur-minneID	Lokalitet-ID	LokSys-ID	Art (Lok)	Beskrivelse (Lok)	Eiendom (Lok)	Navn (Lok)
83961	83961	420257	Kirkested	BRUNKEBERG, gnr. 82 Groven øvre (Brunkeberg sogn). Nåværende kirke oppført 1790 står på (gnr. 82) Groven øvre (Kosi), i 1665 og 1723 kalt Kirchegroffuen. Eldste skriftlige omtale av Groven som gårdsnavn er i 1585 (NG 365). Så seint som i 1785 het det fortsatt at den gamle stavkirken stod på en gård kalt Brunkeberg. Denne kirken stod på samme eller tilnærmet samme sted som nåværende kirke bygd 1790 (NG 359). På 1570-tallet lå det en skyldpart (½ tønne korn) i Omthued til Kviteseid hovedkirkes mensa (St. 225f), en indikasjon på et tidligere prestebol til Brunkeberg kirke. Brunkeberg kirke lå tidligere som anneks til Seljord hovedkirke (JN 16). Rett ved tunet på Omtveit øvre heter det Kjørkjesteinen, muligens en spesielt stor stein med likhet av en kirke. Rett nord for gårdene rager Kyrkjenuten drøye 100 m over gård og kirke. Rundt 100 m sørvest for kirken ligger restene av et gravfelt. (Kildegjennomgang til registrering av middelalderkirkegårder av NIKU ved Jan Brendalsmo, RA sak 06/02235-21)	0829-82/25	Brunkeberg kyrkjestad
84155-1	84155	184132	Kirkested		0829-20/15	Fjågesund kyrkjestad
84771-1	84771	185265	Kirkested		0829-18/38	Kilen kyrkjestad
84869	84869	420619	Kirkested	KVITSEID ST. OLAV (?) (hovedkirke), gnr. 22 Kviteseid (Kviteseid sogn). Steinkirken har rektangulært skip og rektangulært, smalere kor med apsidal avslutning. At den tilsynelatende ikke har hatt vestportal skyldes trolig at vestveggen, etter at denne på et tidspunkt var falt ned (jfr. Nygaard 1996:37f), ble murt opp igjen uten portalen og kun med et vindu. Kirken står ved bredden av Kviteseidvatn på (gnr. 22) Kviteseid. Trolig har flere av de omkringliggende gårdene vært del av opphavsgården Kviteseid i tiden da kirken ble reist. I 1914 het det at Kviteseid tidligere var prestegård (NG 353), noe den nok var fram til den nye Kviteseid kirke i 1915 ble bygd på (41) Opsund Midtigard noe lenger nord i sognet. Den mulige dedikasjonen til St. Olav baseres på en Olavssaga (jfr. Nygaard 1996:37). Kirken står rett ved nåværende tun på Kviteseid, og under 100 m sør for kirken ligger rester av et gravfelt. Rett ned/øst for kirken og tunet stikker et lite, markant nes ut i Kviteseidvatn kalt Kauphamar, og nord for dette finnes lokalitetene Kauphamarbukti, Kauphamarødden og Kauphamaråsen. Nordnordvest for kirken, på andre siden av fjellet ved Strauman ligger Klokkarodden. (Kildegjennomgang til registrering av middelalderkirkegårder av NIKU ved Jan Brendlasmo, RA sak 06/02235-21).	0829-22/1, 0829-22/8	Kviteseid gamle kyrkjestad

85870-3	85870	187286	Kirkested	Nåværende Vrådal kirke står på (gnr. 13/4) Sanden, et bruk av (13) Nordbø, dit kirkestedet ble flyttet i 1886 (NG 349, kartreferanse: BO 031-5-1). Det tidligere kirkestedet ligger en drøy kilometer mot øst på (14/3) Roholt (Vrådal gamle kirkested), rett ved grensa mot Nordbø, jf. ID 213276. (Kildegjennomgang til registrering av middelalderkirkesteder av NIKU ved Jan Brendalsmo, RA sak 06/02235-21). Vrådal stavkirke 1 og Vrådal kirke 2 sto på Vrådal gamle kirkested.	0829-13/11	Vrådal kyrkjestad / Vrådal kyrkje 3
117811-1	117811	247991	Kirkested	Beskrivelse fra lokalitet: På stedet som ble utpekt ligger det en stor steinplattform ca 20m lang og ca 5m dyp. Det har i nyere tid stått et vårfjøs her. Beskrivelse fra Enkeltminne: I bygdeboka, bind III s. 105, heter det: Kyrkje på Hauge skal etter segna ha stått på ein stad dei kallar Åmdalskroi, 200-300 meter oppe i lia ovanfor garden. Her skal han vera framgraven or molda, den digre ganle nykelen som heng på Hauge, og som etter tradisjonen skal ha stått i låsen på den gamle kyrkjedøra.	0829-77/1	Hauge
178079	178079	438561	Kirkested	Nye Kviteseid kirke står på (gnr. 40) Kyrkjebøen, der den ble reist i 1915. Kviteseid gamle kirkested ligger ca. 6 km SSV for det nye kirkestedet. Det er mulig at en middelaldersk kirke på Kyrkjebøen også kan ha stått på dagens kirkested.	0829-40/11	Kviteseid kirkested
213276	213276	439405	Kirkested	ROHOLT (VRÅDAL), gnr. 14 Roholt (Vrådal sogn). Nedlagt kirkested. Kviteseid kommune. Nåværende Vrådal kirke står på (gnr. 13/4) Sanden, et bruk av (13) Nordbø, dit kirkestedet ble flyttet i 1886 (NG 349, kartreferanse: BO 031-5-1). Det tidligere kirkestedet ligger en drøy kilometer mot øst på (14/3) Roholt, rett ved grensa mot Nordbø. Rett vest for dagens tun på Roholt finnes lokalitetene Kyrkjehaugen og Kyrkjegard avmerket på ØK-kartet. På 1570-tallet lå det en skyldpart (v thønnr Korn) i Krageness til mensa ved Kviteseid hovedkirke (St. 225), en indikasjon på et tidligere prestebol til Roholt kirke. Fra Nordbø går Prestestølvegen nordvestover opp i fjellet, og mellom Roholt og Nordbø. I ei bukt i Vråvatn, få hundre meter vest for det middelalderske kirkestedet, ligger Klokkarbukti. Under 100 m nord hhv. sør for Kyrkjehaugen ligger rester av et større gravfelt. (Kildegjennomgang til registrering av middelalderkirkegårder av NIKU ved Jan Brendalsmo, RA sak 06/02235-21)	0829-14/3	Roholt kirkested - Vrådal gamle